

(קפנ) א"ל פרעה חסאתי [הפעם] (לה' אלהיכם ולכם) (שמות ט כו), עכשיו אשלחם, בן ששמע משה כך מה כתיב ויצא משה מעם פרעה את העיר ויפרוש כפיו אל ה' ונ' (סס ט ג), (קפר) ראה מה חביבים צדיקים לפני הקב"ה, שכל מה שהן עושים וגו' חזק הקב"ה עושה. (קפה) אמרו רבותינו מעשה בחוני המעגל שהיה מתפלל שירדו נשמים, ענ עונה ועמד בתוכה, אמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שהרי אני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך, מיד ירדו נשמים, ומה אם חוני המעגל שהיה מבני בניו של משה כך, משה בעצמו על אחת כמה וכמה, לפיכך ויחדלו הקולות והברד [ומטר לא נתן ארצה] (סס). (קפו) ואיכן הוא שריי, (קפז) אמרו רבותינו נחלה באויר (קפה) עד שיבא גוג ומגוג, שנאמר וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו' (יחזקאל לח כג), מיד וירא פרעה כי חדל המטר והברד ויוסף לחמוא (שמות סג לו), (קפט) כך הרשעים כשרואין כשהצרה באה עליהם הם מכניעים עצמן, וכיון שהצרה עוברת ורואה את הרווחה (קצ) חוזרין למעשיהם הרעים. נבוכדנצר כשראה הצרה באה עליו התחיל מקלס להקב"ה כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא וגו' (דניאל ד לו). (קצא) אמר ר' ברכיה הכהן בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן, אילולי שהקב"ה דן לבבות ומחשבות קילס נבוכדנצר בפסוק אחד (קצב) כשם שקילס דוד בכל ספרו, כיון שראה נבוכדנצר עצמו בגדולה התחיל מתנאה, (אנא) [אנא] נבוכדנצר (סס סה), הלא דא היא בבל רבתא וגו' (סס סס כו), אמר לו הקב"ה, רשע מה אתה מתנאה, עוד מלתא בפום מלכא וגו' (סס סס כח). כל זמן שהרשעים רואים את הצרה באה עליהם הם מכניעין, כשרואין שהולכת חוזרין לרשעותן, שנאמר וירא פרעה כי חדל וגו' (שמות ט לו). אומות העולם מוסיפין וחוטאין, אבל ישראל תם עונך בת ציון (איכה ד כג), אימתי כשיפקוד עיונה של בית אדום, שנאמר פקד עונך בת אדום (סס), מכאן ואילך אין ישראל גולים אלא הקב"ה מכנסן לירושלים, שנאמר יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר, ומאריצות קבצם ממזרח וממערב מצפון ומים (תהלים קו כג):

חסלת פרשת וארא

פרשת בא

[א] ויאמר ה' אל משה נסה ידך על השמים וגו' (שמות כא) (א) ושה שלח חשך ויחשיך

הערות ותקונים

נמכת לפרדעים, וכן תקתי ש"ל א"ל פרעה חסאתי הפעם וכן נגדפס הלשון משום שהעתיק מן התנחומא כ"י שלפנינו עם הסעות, ויש לתקן שם כמו שתקתי כלן וגם נכ"י רומי נסעות: (קפג) א"ל פרעה חסאתי לה' אלהיכם ולכם כן אמר פרעה נמכת הארצה: (קפר) ראה מה חביבים, זה שמעם נגדפס, גם מעשה בחוני המעגל: (קפה) אמרו רבותינו מעשה בחוני המעגל, משנה תענית י"ט ע"א, וע"ש דף כ"ג ע"א וכל המאמר שם הוא בתנולת תענית פ"ג אדר נספרינן ביה למו עמא למסרא ונחל לון מפני שהיה רענן וזכורת בלרץ ישראל שלש שנים זו אחר זו, והתפללו ולא ירדו נשמים הלכו להם אל חל חוני המעגל כ"י ועיין ביוחסין השלם דף 15 ודף 63: (קפו) ואיכן הוא שריי, מובא בילקוט סוף וארא רמז קפ"ו בשם התנחומא: (קפז) אמרו רבותינו נחלה באויר, לזה המאמר מהתנחומא כוון רש"י ברטת כ"ד ע"ב ומסר לא נתן ארצה, לא הגיע לארץ אלא עמדו באויר, וכן רש"י עה"ה הביא לא נתן לא הגיע, ואף לוחן שהיו באויר לא הגיעו לארץ, ובגדפס אוח פ"ז תלפין ברפיון, ואימתי ירד יומי יהושע על האמוריים שנאמר ויה' השליך אבנים גדולות וגו' (יהושע י' יא) ועיין בגמרא בבלי ברכות ס"ט, והמאמר הזה מהתנחומא הגדפס מובא בערוך ערך רפיון בשם הילמדנו והא' המאמר מהתנחומא הגדפס, ופי' רשיון באויר (לופס): (קפה) עד שיבא גוג ומגוג, ועיין בלגה סוף וארא ס' ג' ובהערה ל"ב שם: (קפט) כך הרשעים, מובא בגדפס אוח פ"ז: (קצ) חוזרין למעשיהם הרעים, בגדפס חוזרין לקלקלם: (קצא) אמר ר' ברכיה הכהן, בגדפס חסרה מלת "הכין" ועיין במדרש שומר סוב מוזכר ה' בפסוק שנאמר כל פועלי און ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל אמר, ז"ל בשם ר' חלבו כמו שהוא לפנינו גם בגדפס: (קצב) כשם שקילס דוד בכל ספרו, בגדפס כשם שקילס דוד בספר תהלים, נבוכדנצר אמר משנה, דוד אמר שנה ירושלים את ה', נבוכדנצר אמר מרומם, דוד אמר ארוממך ה' כי ליתני, נבוכדנצר אמר מהדר, דוד אמר הוד והדר נבטח, ובגדפס שו"ס את מולא בדוד שנה ירושלים את ה' והא' אמר

(א) ושה שלח חשך ויחשיך, מובא בילקוט בא רמז קט"ו ד"ס ויאמר ה' אל משה ושה שלח חשך,

[ולא מרו את דברו] (תהלים קס כח), חשך ששלח הקב"ה על המצרים היה קשה הרבה, (ב) ר' אחא אמר שלא קיבלו [מידותיו] [מרותו] של הקב"ה עליהם, (ג) רבותינו אמרו, מהו לא מרו את דברו, על שהמירו את דברו של הקב"ה, אמר הקב"ה למלאכי השרת, ראויין היו המצרים ללקות בחשך, מיד הסכימו ואמרו הן לא המיר אחד מהן אתר הקב"ה לא מרו את דברו, שלח חשך ויחשיך, למח הדבר דומה, למלך שסרח עבדו עליו ואמר לאחד (ד) לך והכה אותו חמשים, הלך והכה אותו מאה, והוסיף לו, כך שלח הקב"ה חשך על מצרים, וניתוסף החושך, שלח חשך ויחשיך:

[ב] ד"א נטה ירך על השמים. (ה) מהיכן היה החשך, (ו) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר מחושך של מעלה, שנאמר ישת חשך סתר (תהלים יח יג), ר' נחמיה אומר מחושך של גיהנם, שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל (איוב י כג). (ז) אמר ר' יהושע בן לוי בשלשה מקומות שמענו שאדם משמיע תלמודו סמוך למיתתו, שנאמר להודיעך קושט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך (משלי כג כה), וכן שלמה אמר סוף דבר הכל נשמע וגו' (קהל יג ג), (ח) מהו צלמות ולא סדרים (איוב י כג), כיון שאדם בצילה של מיתה, הוא סודר תלמודו. ר' תנחומא בר אבא [אמר] כיון שהוא בא להסתלק, מלאכי השרת אומרים לו (ט) תנו עז לאלהים וגו' (תהלים סח לה), וכן הוא אומר כה אמר ה' [אלהים] ביום רדתו שאולה וגו' (יחזקאל לח טו), הוי ארץ עיפתה כמו אופל וגו'. (י) ר' יהודה אומר במה הרשעים מתכסין כשיוורדין לשאול, בחושך, (יא) חזקיה אמר גיגית זו במה מכסין אותה

הערות ותקונים

ובטעות רשס אחד נזלו, כ"ד פ"ד ודלע לרשס, ש"מ פ"ד אכל בעל הילקום טון להתנחומא, והלשון שהביא הוא מלה נמלה נלשון התנחומא שלפנינו ככ", וכן מובא בילקום תהלים רמז תתס"ג ורשס שס "תנחומא" וכן מובא בנדפס בל אלת א' ושמ"ר פ"ד אלת א' (ב) ר' אחא אמר, כן מובא לנכון בילקום בל, אולם בילקום תהלים נשמע דברי ר' אחא, ובנדפס השמים המעתיק שורה שלימה וכל"ל [ר' אחא אמר] למה שלא קבלו מרות [של הקב"ה עליהם, רבותינו אמרו מהו לא מרו את דברו על שהמירו] דברו של הקב"ה, וגם ש"מ פ"ד אלת א' העתיק דברי התנחומא שלפנינו בדפוס כמו שהוא לפנינו אשר נלקח בחסר: (ג) רבותינו אמרו מהו לא מרו את דברו, בילקום וארץ נדפס ר' אחא אמר וכל"ל רבותינו אמרו, ובילקום תהלים מובא סתמי בלי שם האומר, ובנדפס חסרים המלות, "ורבותינו אמרו" ור' אחא דורש ולא מרו מלשון מר ואדון, ותקנתו בפנים ש"ל מרותו במקום מדותיו כמו שמובא בילקום ובטעות גם ככ" רומי וכו' רח"ס. ודבק דרשו מרו משורש מר מלשון ההמיר גוי אלהים: (ד) לך והכה אותו חמשים, וכ"ל ככ" רומי ובילקום בל ובילקום תהלים שס, אולם בנדפס ושמ"ר פ"ד בריש הפרק ובס' והזכיר ג' ע"א לך והכה חמשים מגלגין, וכן מובא בערוך ערך מגלגל בשם הילמדנו, והוא המאמר שלפנינו בנדפס, וכתב שם ומתג לחמור תרגם ומגלגל לחמור: (ה) ד"ל מהיכן היה החושך, (ו) גם בנדפס ובשמ"ר ובס' והזכיר דף ג' ע"א, וחסר מלת "ד"ל" וכן מובא בילקום וארץ ובילקום תהלים שס: (ז) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר מחושך של מעלה ר' נחמיה אומר מחושך של גיהנם, ובילקום וארץ נדפס שם גיהנם, והוא המחושך של מעלה ור' נחמיה ור' יהודה ור' נחמיה אומר מחושך של מעלה ור' נחמיה אומר מחושך של גיהנם, והשמים המעתיק מן ר' נחמיה עד ר' נחמיה, ומובא לנכון בילקום תהלים שס. ור' אחא שם בס' והזכיר (דף ג' ע"א) המאמר נלקח בחסר וכן איתא שם ומהיכן היה החושך מגיהנם שנאמר ארץ עיפה הוא המאמר מר' נחמיה וחסר המאמר מר' יהודה, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו גם בנדפס, גם השמים עוד שם המאמר גדול והכל משל לגיגית שמכסין אותה בכחות של חשך, וזה פסוק כי בתנחומא שלפנינו ובנדפס לא מובא שם בלשון משל רק הוא דברי ר' חזקיה הגיגית הא מהה מכסין אותה כהה כטעות הביא בכחות של חשך וכל"ל בכלי של חשך, והרב בעל ענפי יהודה לא העיר מאומה והעזר ערך גיגית הביא בשם הילמדנו וכוון למאמר שלפנינו בנדפס: (ז) א"ר יאשיה בן לוי, זה לא הביא בילקום כפ' בל ובתהלים שס, רק מובא בילקום איוב רמז תתק"ז ד"ה ארץ עיפתה בשם התנחומא, וכן מובא בנדפס אלת ב': (ח) מהו צלמות ולא סדרים, וכ"ל ככ" רומי וכ"ל רח"ס וכל"ל וכל"ל כתוב צלמות ולא סדרים וכו' (א"ר יאשיה בן לוי, זה לא הביא בילקום כפ' בל ובתהלים שס, רק כתוב צלמות ולא סדרים, מהו צלמות ולא סדרים כ': (ט) תנו עז לאלהים, בנדפס ובשמ"ר פ"ד אלת ב' הגי' תנו עז לאלהים הוי ארץ עיפתה כמו אופל ווי לו לנצית שחלונ פתוחה לתוך חושך ותופע כמו אופל, אור שלה (בשמ"ר בטעות שלה) מתוך חשך, ואח"כ הביא שם וכו"ל כה אמר ה' אלהים ביום רדתו שאולה האנלתי כסיתי עליו את ההוה, ולפי זה מתאים מאד דברי ר' יהודה כמה הרשעים מתכסין מוסב על כסיתי עליו את ההוה: (י) ר' יהודה אומר כמה הרשעים מתכסין, מובא בילקום בל שם רמז קפ"ז ותהלים רמז תתס"ג, ועיין בפסיקתא פסקא שור לו ככ (דף ע"ג ע"א) וב"ר פל"ג ו"ר פכ"ל ותנחומא אמר אלת ה', ומה שהוא לפנינו בשם חזקיה הוא שם בשם ר' יהודה, ואולי חסר שם המאמר מר' יהודה, ובנדפס ר' יהודה בר ר', ובשמ"ר ר' יהודה בר ר' צ"ל ברבי: (יא) חזקיה אמר, בנדפס נטעות חזקיה "כן ר"ל וכן ליחא בשמ"ר העתק

בכלי חרש מינה וביה, כשם שהיא של חרש, כך אין מכסין אותה אלא בחרש, כך הרשעים מה כתיב בהם והיה במחשך מעשיהם וגו' (שם כט טו), ולפיכך הקב"ה מורידן לשאול שהיא חשיכה, ומכסה עליהם את התהום שהוא חושך, שנאמר וחושך על פני תהום (בראשית א ב), הוי אותו החושך שהוא בא על המצרים, מתוך ניהנם בא. וכמה היה אותו החושך, רבותינו אמרו (יב) כדינר עבה גורדיצן (פי' שם מקום) (יג) וימש חושך: [ג] ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים (שמות יג). (יד) ו' ימים של חושך היה על המצרים, ג' ימים הראשונים מי שהיה יושב ומבקש לעמוד עומד, ומי שהיה עומד ומבקש לישב היה יושב, ועוד ג' ימים אחרים מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד, ומי שהיה (יושב) [עומד] לא היה יכול לישב, הרי ו' (פז) ואיוורו יום שביעי, שנאמר ויהי הענן והחושך ויאר את הלילה (שם יד כ), היה הענן במצרים ומאיר לישראל ומחשך למצרים, שנאמר ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (שם יג כג), (פז) והיו ישראל נכנסין לבתיהם של מצרים, וכל ביה שהיה למצרים היו ישראל מחפשינ ורואים, ובשעה שאמר הקב"ה לישראל ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה וגו' (שם ג כג), היו ישראל נכנסין אצל מצרים ואומר כל אחד ואחד לחבירו לשכניו השאילני אותו הבלי שיש לך, והוא אומר אין לי, והוא אומר אני יודע שיש לך, והרי היא בתוך התיבה שלך, הרי הוא במקום פלוני, אני ראיתי אותו בידך, והיה משאילו אותו הכלי, ומחניכין היו ישראל וידעין, אלא באותן ימי החשך היו נכנסין לתוך בתיהן ורואין כספם וחובם

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

מן תנחומא הנדפס: (יב) כדינר עבה גורדיצן, פי' שם מקום, המלות פי' שם מקום נוספו מלת המעתיק, וליהא ככ" רומי וככ" רח"ס, וגם שם נשיהם המלה משוגעת, ככ" רומי כדינר עבה גורדיצן, וככ" רח"ס כדינר עבה גורדיצרען, ול"ל כעובי דינר גורדינן או גורדינן והיא מטבע עם שם קיסר Gordianus וכן בור"ר פי' כעובי דינר גורדינן, וזכרונותי תנינא פי' (דף ע"ג ע"ד) כעובי דינר גורדינן, ועיין ערוך הפלס ערך גורדינן. ובתנחומא הנדפס אית ב' עבה כדינר חסרה מלת "גורדינן" וכן חסר בשמ"ר פי"ב אות א'. ועיין בחזו"ט הרד"ל וחזו"ט הרש"ס: וצילקוס בל רמז קפ"ו כדינר עבה קורדינא, הביא כלשון חז"ל חולין ל"ד ע"ב שיטוריה כדינר קורדינא פ"ו, אולם צילקוס הסלים הביא בשם התנחומא כדינר עבה גורדינן. וכן היה כבר חסר לפני הרב בעל הערוך ולא הביאה בערך גורדינן בשם הצלמנו, אולם בס' והזכיר (דף ג' ע"ב) וימש חושך שהיה משתמש והיה עובי דינר זהב עובי דינר גורדינא, יש לתקן שז"ל שהיה ממשיך או משתמש כתרנוס ירושלמי, ועיין בהערה שלאחריה. והמחבר הזה הוסיף, והיה עובי דינר זהב" ע"פ מחמס חולין ל"ד ע"ב וכן בהרבה מקומות בדברי ר"ל מובא השיעור הזה כדינר זהב. וידידי הרה"ג מוהר"ר ישראל מאיר פריימאן ל"ל בעל ענפי יהודה כתב שם חז"ל: מה שכתב בעל ס' והזכיר עובי דינר גורדינא ליתא בתנחומא ושמ"ר וכנראה שהוא חסר, עכ"ל. אולם עובי דינר גורדינא הוא דברי התנחומא כ"ל שלפנינו וכמו שמוכח צילקוס בשם התנחומא: ובעל ס' והזכיר הוסיף רק המלות "עובי דינר זהב" ואולי היתה זאת הנהגה מבחון והבא פניה: (יג) וימש חשך. בנדפס ס"ס שנאמר וימש חשך, וכן בשמ"ר פי"ד סוף אות א' ס"ס שנאמר וימש חשך שהיה זו ממש, ועיין במדרש לקח טוב (שמות י כא). וימש חשך וימשו מלכים ולא אור, ואע"פ שהוא בש"ן אחד הרי כתוב אולי ימושי אבי (בראשית כ יב) בש' אחד והוא לשון מישוש, וע"פ בהערה כ"ג שכתבתי טווחו כי היא מפעלי הכפל, והביא לשון הכתוב ימשו חושך ולא אור (איוב יב כה) ועיין בראש"ט אחרי שהביא דברי יפ"ח כי וימש כמו וימש הביא דפשו כי וימש מעוררת ימשש, ואין פטנה בעבור שהוא מפעלי הכפל כי כמוהו בזה הענין ידעו ולא ימשו בו, והנה הפעם שימשו ציד החשך שכל כך יהיה עז, וגם רש"י עה"ט הביא חז"ל, ומדרש גולה פותרו לשון ממשש בלתיים שהיה כפול ומתפלג ועד עד שהיה זו ממש עכ"ל, ועיין ברמב"ן שכתב כי לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש, שבה שמש והיה כמו לילה, אבל היה אז עב שירד מן השמים מורגש שהיה זו ממש, כאשר הוא לפעמים בים אוקיאנוס: (יד) ו' ימים של חשך היה על המלכים, מובא צילקוס רמז קפ"ו בשם התנחומא, ומובא בנדפס אית ג', וכן בשמ"ר פי"ד אות ג', ובנדפס "ארז"ל ובשמ"ר "רבותינו אמרו" וסונו בזה אל התנחומא כ"ל שלפנינו, וכן מובא בס' והזכיר דף ג' ע"ב אמרו בו', והלשון משוגע שם ויש לתקן ע"פ התנחומא: (פז) ואיוורו יום שביעי שנאמר ויהי הענן והחשך בו', וכ"כ צילקוס שם, ובנדפס אחר שס"ס והעומד אית יכול לישב, טסוף ומי שהוא רבון לא היה יכול לזקוף מגין שכן כתיב [שלשת ימים] לא ראו איש את אחיו, הרי שלש, ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים, הרי ששה, ואיוורו הוא יום השביעי ויהי הענן והחשך (וגו') ויאר [את הלילה] זה יום של יום, ודורש שלשת ימים נפסקו שלפניו דבק עם לא ראו איש את אחיו, ועיין בפה תואר, וכן הוא במדרש שמ"ר רק שם הלשון מתוקן יותר, ובספר והזכיר הלשון משוגע: (פז) והיו ישראל נכנסין, מובא צילקוס בל רמז קפ"ו בשם התנחומא

ובליהם שהיו להם, אמר ר' אבין הווי אף סבת הדם כשבאת על המצרים נהפך היאור לדם, שנאמר ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות וגו' (סו"ד), מה היו עושין, היו רואין לישראל ממלא את חביתו מן היאור, והיו הולכין אחריו ומבקשין מסגנו לשתות מים, והיו נעשין לתוך פיהם דם, אמר ר' אבין מה שהיו לוקחין מישראל במקח היו שותין מים, שאי אפשר לאדם להיות בלא מים, והיו לוקחין מישראל מים, ומשם העשירו ישראל, (יו) [ואף כאן כשבאת סבת חשך עליהן הכירו בתיון של מצרים ומשם העשירו ישראל]:

[ד] נטה (את) ירך על השמים (שמי' כה). (יח) בטכסים [מלך] בשר ודם הביא הקדוש ב"ה עליהם את המכות, מלך בשר ודם' כיון שהמדינה מורדת עליו, מה עושה משלה (יט) לגיונות, והן מקיפין עליה, (כ) בתהילה הוא (שובר) [סוכר] אמת היום שלהם, אם חוזרין מוטב, ואם לאו הוא מביא עליהם (כא) קלנים, (כב) [אם חוזרין מוטב, ואם לאו יורה בהן חצים, אם חוזרין מוטב, ואם לאו מביא עליהם, (כג) לגיונות, אם חוזרין מוטב, ואם לאו מביא עליהם]

ה ערו ת ו קו נים

התנחומא והוא כמו לפנינו ככ", אולם נגדפס וגם בשמ"ר פי"ד אות ג' הוא בשעי' לשון וגם ליתא שס המאמר מר' אבין הלוי, ועיין לעיל פ' וארל אות י"ד מוצא המאמר מר' אבין הלוי שמוכת הדם העשירו ישראל, ועיין גם נגדפס וארל אות י"ג כי נמצא גם שם המאמר מר' אבין הלוי: (יו) ולפי כן, הוספתי בפנים ע"פ כ"י רומי, והשמים המעתיק מן העשירו ישראל עד העשירו ישראל, והסר גם ככ"ר רח"ס: (יח) בטכסים נשר ודם הביא הקב"ה עליהם את המכות מוצא בילקס נא רמו קפ"ב בשם התנחומא, וכן מוצא בתנחומא הנדפס את ד', ושם מתחיל אמרו רבותינו ז"ל וכוונת בעל מסדר מהנדפס למאמר התנחומא שלפנינו ככ", וכן מוצא במסרת המאמר ס' ק"מ, ובשמ"ר לא הביא כל זה, רק בפס"ו אות כ"ז מכות הביא עליהם בנימום ההלכות, ולדברי התנחומא שלפנינו כוון רש"י פירושו על התורה (וארל ח יו) ויש סעס בדבר נאגדה בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו בטכסים מלחמות מלכים נא עליהם כסדר מלכות כשורה על פיר בתחלה מקלן מעינותיה, ואח"כ תוקפין עליהם ומרעין בשפירות ליראם ולבהלם, וכן האפרדעים מקרקרים והומים כו' נדלחא במדרש רבי תנחומא עכ"ל. ומוצא בסגנון אחר בפסיקתא פסקא ויהי נחלי הלילה (דף סו ע"ב) וכן בפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ויהי נחלי הלילה. וכאשר העירתי בהערות שלי להפסיקתא הערה ג', כי הפסיקתא הזאת הובאה בעצם חומה אל תוך הפסיקתא רבתי נאשר כי היה חסר ברבתי איזה פסוק והשלימה המעתיק מן הפסיקתא הישנה. ובעל השאלות סוף פרשה זו סימן פ' הביא כל המאמר הזה, והגאון הרי"ב זיין שם משני זה המלא בילקס וארל רמו קפ"ב בשם התנחומא עכ"ל, אולם כל מעין יחוס כי בתנחומא כ"י שלפנינו אשר העתיק בעל בילקס עשה, וכן נדפס פ' נא אות א' על המאמר הזה באופן אחר ממה שצאב השאלות, רק מהאיש מלה נמלה אל הפסיקתא, לכן מן הפסיקתא שאב בעל השאלות את דבריו. ופי' בטכסים בלשון יו' ἐξῆς ס' סדר. ובפסיקתא הביא בטכסים של מלכים נא עליהם הקב"ה, ור"ל לפי סדר המלכים כן הביא עליהם המכות, ובנדפס כמקסין של מלכים, ותקתי גם לפנינו בטכסים [מלך] בשר ודם: (יט) לגיונות, פ' בל"י λεγεων וכן ברומי legion נא של רומיים במספר אנשי מלחמה ידוע אולם כמו שהביא המוספי בערך לגיון, ועיין בפסיקתא סס הערה פ"ט: (כ) בתחלה הוא שובר את המים, וכ"ה ככ"ר רומי, אולם בילקס שם בתחלה שובר את המים, וכן תקתי בפנים, וכן ככ"ר רומי בתחלה הוא שובר עליהם את המים, ובפסיקתא בתחלה שבר את המים, וברבתי שבר את המים, ובנדפס דפוס קונסטנטינא גם ווייזילא כתוב ג"כ שובר, רק המדפיס דפוס מאנצונה תיקן שובר את המים: (כא) קלנים, פ' משמים קול, ועיין בפסיקתא שם הערה פ"ו, ומוצא בערוך ערך קלן ג' ח"ל בילמדט בסוף וארל [צ"ג גרש נא] לא חזרו הביא עליהם קלנין אל האפרדעים, כבר פירשנו בערך קל גרש זה הפרק עכ"ל והוא המאמר בתנחומא הנדפס. ובערך קל ה' הביא המאמר מפסיקתא פסקא ויהי נחלי הלילה והוא המאמר שלפנינו בנמשל: (כב) אם חוזרין מוטב, הוספתי, כי שמעו שלם מכות, והשמים המעתיק מן אם חוזרין עד אם חוזרין, ובנמשל נאשו ג' מכות, וגם ככ"ר רומי הלשון מוטב, כי נמצא שם בנמשל אם חוזרין מוטב ואם לאו יורה כסס חזים וחסר ג' שלאחריהן היינו לגיונות, דרמסיות, נסס, ובנמשל חסר רק לגיונות ודורמסיות, וגם ככ"ר רח"ס נשתבש הלשון, ובילקס וארל רמו קפ"ב חסר בנמשל קלנין וחזים, וממלא בנמשל, וגם חסר בנמשל לגיונות ודורמסיות, ובנמשל ממצא נסס וחסר בנמשל, אולם נדפס נמצא לכוון. וראיתי בדפוס ראשון דפוס קונסטנטינא גם נדפס ווייזילא חסר בנמשל קלנים וברברים וממלא בנמשל. וכן נמצא בסגנון אחר בפסיקתא ובפסיקתא רבתי ובשאלות: (כג) לגיונות, כ"ה בפסיקתא וברבתי, אולם נדפס ה"ג מציא עליהם ברברים. בהערות שלפני העירוי כי חסר בדפוס ראשון דפוס קונסטנטינא דפוס ווייזילא המלא מן ברברים מן ממצא בנמשל, ובנמשל שם ה"ג לא חזרו הביא עליהם הברבריים אם ערוז, ולדעתי ז"ל חברבר, וידוע כי הוראת חרברר הוא כמו ערוז,

(כד) דורמסיות, אמ חחרין מוטב, ואם לאו זורק בהם (כה) נפם, אם חחרין מוטב, ואם לאו משליך בהם, (כו) אבני בליסטרא, ואם חחרין מוטב, ואם לאו (כז) מגרה בהן (לגיונות ו)

הערות ותקונים

וכן תמצא בנ"י (ואלה ח יו) את הערוב כל מיני חיות רשות ונהשים ועקרבים בערעביא והיו משחיתים בהם. והארת מלת ליוטת ידוע עיין הערה יט: (כד) דורמסיות, וכ"ס בפסיקתא וברבתי ובשאלות, ומוצא בערוך ערך דלמוס ח"ל בפסיקתא דרביה בחגי הלילה ואחר [כ] עותן להם דורמסיות פי' דבר כגד מחד, ויגלמנו ויהי חשך אפלה לא חזרו הביא עליהן דורמסיות זה הדבר עכ"ל. והוא המאמר מתנחומא הנדפס והעירתי בעברה ז' להפסיקתא כי המלה דורמסיות היא כמו אנדרלמוסיות כי היא מלה יוונית ἀνδρολομῶς מנפת אהבים, וכן אנדרלומוסיות בה לשון (ירושלמי סוטה פ"א ה"א ב"ר ו"ר פכ"ז ב"ר פ"ט) היא המלה היוונית ἀνδρολομῶσα וכן מלך בשר ודם שמרדה עליו מדינה הוא עושה בה אנדרלומוסיא (במ"ד פ"ה) ובתנחומא פ' במדבר בפשטה אנדרלומוסיא, ובמדרש במ"ד פ"ח משלח שם לגיונותיו ועושה בה אנדרלומוסיא ומקורו בתנחומא פרשת קרח ד"ה ויאמר ה' אל משה ובתנחומא בראשית פסוק כי רבה רעת האדם, בשון ומה אנדרלומוסיא בזה לשון. אחרי כתיב זאת העירני יידי הרב החכם הגדול מוה"ר יואל דר' פירס רב דק"ק מאנגייעס בהרצאת מלת דורמסאות וביאור ענין מאמר הפסיקתא והתנחומא הנ"ל בדברים נכוחים למדין דוגמת משפרי מלחמות ימי קדם כפי המוצא בספרי תולדות הימים וקורות עולם. וכדי שלא למעט שום מלה הקוראים לעתיד פה בדבריו במכתב אלי מיום כ"ב למנ"י תרמ"ג ככתבו וכלשונו: בפסיקתא פסקא ויהי בחגי הלילה (פ"ז ע"ב) ובמדרש תנחומא פרשה בא דימה ר' לוי בשם רבי ברכיה את מכות מנרים לנעוה וזרות הבאות על עיר שהיתה במצור מפני מלכי רומי, והמדרש ערך אותן הארות זו אחר זו. והנה כל אותן הארות ראוי שבהן על עיר יודפת שבה במצור מפני אכססיאנוס, כמו שכתב יוסף הכהן בספר ג' פרק ו' מנחמת אכססיוס ופיסוס נגד היסורים, כי שם כתב לאמר בתחילה ביקש אכססיוס למנוע אנשי העיר מלהוליך ולשאוב מים מן הבאר (חיה סבר עליהם אמת המים) ולהמיתם בזמא, ואח"כ מספר שהוא בעצמו (יוסף הכהן שהיה אז שר צבא בעיר יפתח) עשה את אנשי חיל העיר לאסוף ולספות אנשיהם שלא יתבטלו מקול קלנים ושלא יחרדו מקול תרועת מלחמה ומקול האזנה מרעש שפעת הקלבים והנפת תריסין במחנה הרומיים ואח"כ עשה לזרוק על חיל הרומים נפט ושמן חם, והזכיר ג"כ ששלח אכססיוס בעלי חיים ורובי קשתות נגד חיל העיר (עיין ס"ק ו' ט). ובס"ק י"ח כתב ששלח אכססיוס ערבים וארמים נגד חיל העיר, ובה דוגמת הברברים. ואשרי בזה שהתנחומא גורס ואח"כ מביא עליהם ברברים במקום שכתבו בפסיקתא ואח"כ מביא עליהם לגיונות, ודבר ידוע הוא כי צבא הרומיים הקרא לגיון חלק אחד מהם היו מן אנשי רומי ואיטליא, וחלק האחר הן האקדאים חברים (sozii) או חיל העוזרים (auxilia) היה מן העמים הנכבשים תחת יד הרומים. וחללה היו משלמים את חיל הצבא מן העמים הנכבשים תחת ידיהם, ואח"כ אם הם לא הללו היו משלמים את חוקם חיל צבא שסם מן הרומים ואנשי איטליא. וחלק הראשון הנזכר הן הברברים אשר מוזכר במדרש תנחומא, ולפיכך ירד לנרסו ג"כ בפסיקתא במקום הזה, "הביא עליהם ברברים" (ולא לגיונות) והן הערביים והארמים אשר זכר יוסף הכהן. ואח"כ הביא עליהם דורמסאות, המלה הזאת שהיא קצת מאד הן מלך הכנניה הן מלך מקורא אי אפשר לפרש כמו אנדרלומוסיא, כי הנה מקרא מלה הוא, הנה יד פ' הויה במקרא אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים דבר כגד מחד (שמות ט ז), ואח"כ ענין נגפה אנשים אינו נכון בזה. ונחזור לענינו הראשון לומר מאמר שלא הללו חיל הצבא מן העמים הברברים נגד האויב, או יחזור הדבר אל חוקם עם המלחמה שהיו נקראים Hastati כי היו בידם רמחים ותצות, וזו הלגיונות ששלח אכססיוס עליהם מאנשי רומי ואיטליא שם דורמסאות. ונראה בעיני שמלת דורמסאות היא עמה ואל דורמסאות שהיא המלה היוונית δορυμᾶτοι ערבי רומח, והיא השתקה המלה הרומית Hastati. ולפי זה היו שני אלה הארות והערות אשר מביאים מלכי רומי על העיר באחרונה יותר קצת מבראשונות, אם הברברים לא הללו או משלח למוס חוקם הלגיון אנשי רומי ואיטליא שם דורמסאות: (כה) נפם, ידוע שהוא שמן הרים הטעם מנין סלעים נאפטה ופי' בפסיקתא הערה ז"ל: (כו) אבני בליסטרא, בפסיקתא בלסטרא, וברבתי ובשאלות הוא כמו לפינו, ידפס בליסטראות, ומוצא בערוך ערך בלסטרא בשם הפסיקתא גם בשם הילמדו, ובזה המושג פי' בל"י רומי ובל"י בליסטר בליסטרא בליסטראות אשר זו מורים וזה הלגיונות לרדות החממות והכרוב הארצית (גראבנס נעשין), והוא העורר באותו כלי נקרא בלסטרי, ועיין מה שהעירתי בפסיקתא הערה ז"ל ועיין גם בערוך החדש: (כז) מערה בהן לגיונות ואוכלוסין, הסגרתו המלות לגיונות וחקתו ש"ל אוכלוסין, וכ"ס לנכון בנדפס, כי כבר אמר למעלה הביא עליהם לגיונות, ובגמל הוא לנכון כמו שתקתי, וצילקס וארא רוח קפ"י הביא בשם התנחומא עם הפשטה, ובפסיקתא ואח"כ העמיד עליהן טובין בשון הארצה, וכן בפסיקתא רבתי אשר כל הפסקא הללו היתה חסרה ברבתי והמעתיק השלימה מן הפסיקתא הישנה דרך כהנה, העתיק ואח"כ העמיד עליהם כובשים ארנה, ועיין מה שהעירתי על זה בפסיקתא שם פסקא ויהי בחגי הלילה הערה ז"ד, ראיתי במאמר עין ברבתי פסקא ויהי בחגי הלילה שהעיר על דברי השאלות שכתב הביא עליהם כובשים ארנה

אוכלסין הרבה, אם הוורין בהם מושב, ואם לאו (כח) אוסר אותן בבית האסורין, אם חורין מושב, ואם לאו הורג את הגדולים שבהם, כך הקב"ה בא על המצרים במכסים של מלכים, בתחילה (שבר) [סכר] אמת המים שלהן, שנאמר ויהפך לדם יאוריהם ונוריהם כל ישתיו (תהלים עה מד), ולא חזרו הביא עליהם קלנים, (כט) אלו הצפרדעים, שנאמר על דבר הצפרדעים וגו' (שמות ח ט), ולא חזרו (ל) הביא עליהם את החצים, אלו הכנים, שנאמר ויהיו הכנים [באדם ובבהמה] (שמות ט טז), שהיתה נכנסת בגופו של מצרי כחץ הזה, (לא) [ולא חזרו (לב) הביא עליהם לגיונות זה ערוב (לג) שנאמר ישלח (כט) [בהם] ערוב ויאכלם (תהלים עה מה), ולא חזרו הביא עליהם דורמסיות, (לד) זה הדבר], ולא חזרו (לה) זרק בהן נפש זה השחין, ולא חזרו השליך בהן אבני בליסטרא, (לו) זה הברד, ולא חזרו ואחר כך, (לז) גירד בהן אוכלסין הרבה, זה

הערות ותקונים

אברהם ר"ל שבאים ומחזיקים בהם אולי, "אלו המלות הם תוספת מגילין" ושכח או לא ראה כי כבר העירתי על זה בפסיקתא בהערה ל"ד. גם מה שכתב שם בהערה ס' שהפסיקתא שלי העתיק כל זה מרבתי טעות הוא בידו, בראשון כי הפסיקתא הזאת איננה מתחלת ללמדנו רבינו, גם לא סיים ממה שקרינו בענין, ולא ר' תנחומא פתח בית הפסקות, גם תראה מן הד' פסקות אשר שלחתי אליו ומלא בזה אמת מלך פסקא ויהי בחלי הילנה אשר נלמד או בשמם מן הרבתי, ומתחלת ללמדנו רבינו ומלא הסיום ממין ממה שקרינו בענין ור' תנחומא פתח בה, ולמה לנו לעקם עלינו את הפסיקתא: (כח) אוסר אותן בבית האסורין, וכו' נגדפם ויבליקום, אולם בפסיקתא וברבתי ובשאלות ואח"כ הביאם בפלקיות, ובפסיקתא בהערה ל"ה העירתי בבית האסורים הוא פ' של בפלקיות, ובערוך ערך פלק א' הביא ב' הנוסחאות וז"ל בפסיקתא ויהי בחלי הילנה ויבלימדנו ויהי חשך אח"כ חשך בפלקיות זה החשך, ס"א לא חזרו חשך בבית האסורין פ' בית הסהר כל' ἡσυχία ובלשון ישמעאל נקרא הסדרן שטובין בו רגלי האדם פלק עכ"ל, ולדעתי בתחלה הביא ג' הפסיקתא ואח"כ כתב ס"א כוון לג' הילמדנו כמו שהוא לפנינו ונגדפם. וידוע כי הערכים שהביא הערוך בשם הילמדנו מ' שמות כלם נמאליס בתנחומא הגדפם ל' שמות: (כט) אלו האפרדעים שנאמר על דבר האפרדעים, וכו' ככ"ל רומי וכ"ל רח"ס וכן מובא בשאלות, ונגדפם ליתא בזה הראיה מן הכתוב, ומה נראה כי היה לפני בעל השאלות ג"כ נגדפם כמו כן, כי מן הגדפם לקח הראיות מהכתובים, ובעל הילקוט השמים כולם הראיות מן הכתובים ודייק וכן הכתוב הזה דכתיב וישעק משה אל ה' על דבר האפרדעים ולא כתב זה בתפלת ערוב על דבר הערוב ולא בברד ולא בחרבה ע"כ שפירשו על דבר האפרדעים ויעקבם, וכן תמלא בשמ"ד פ' אות ו' על דבר האפרדעים, רבותיו ו' אמרו לא ר' לם לנארים השחתת האפרדעים אלא שהיה קולן של אפרדעים קשה להם ממכתן שהיו נכנסות בגופן ויועקבן בחורן שנאמר על דבר האפרדעים על דבור האפרדעים ע"כ. ומה שהביא רז"ל אמרו טון להתנחומא, וכן תראה עוד בשמ"ד פ' אות כ"ז וממין שהיו מדברות שנאמר על דבר האפרדעים. גם נמלא אחר זה בשאלות ואמר ר' יוסי בר חנינא קירקורין של אפרדעים היו לכן קשה יותר מן הכל, וזה לקח מן התנחומא הגדפם וליהא ככ"ל שלפנינו, וז"ל התנחומא הגדפם ר' יוסי בר חנינא אמר קירקורין היה קשה להם משחתתם, וכן הביא הערוך בשם הילמדנו בערך קל ה' וגורם היה קשה עליהם יותר מהם וכן הביא בערך קרקר בשם הילמדנו ושם גורם היה קשה לכן יותר מהשחתתן כמו שהביא השאלות, ומה שהביא שם ג"כ בשם הפסיקתא פסקא ויהי בחלי הילנה לפנינו נשמע זה בפסיקתא, וכן קרקורין ועתה, עיין בהערה פ"ז להפסיקתא: (ל) הביא עליהם את החצים, נגדפם ירה עליהם חצים, וכן בפסיקתא וברבתי ואח"כ ירה בהם חצים, כגון הכנים, וכתבתי שם בהערה פ"ח, בתנחומא סיים שנאמר ויהי הכנים באלם ובבהמה היו נכנסים בגופו של מלכים כחצים, ע"כ, דרש ממה שכתוב באלם ולא על האדם שנגדפם לחור גופם: (לא) ולא חזרו ס', הוספתי גם בנמשל ערוב ודבר, והסר גם ככ"ל רומי וככ"ל רח"ס, ויבליקום ואמר רמז קפ"ו בשם התנחומא שמע משנת המעתיק בנמשל ג' מכות ערוב דבר שחין: (לב) הביא עליהם לגיונות, וכו' נגדפם רק שם ה"ג הביא עליהם דבריהם, ועיין לעיל הערה כ"ג, ובשאלות הביא ג"כ הביא עליהם לגיונות, נראה כי כן היה לפניו נגדפם: (לג) שנאמר ישלח זה ערוב ויאכלם, כן מובא נגדפם, ובשאלות הביא ראיה מן הכתוב ויבא ערוב כד ביה פרעה (שמות ח כ) וכאשר הוא נגדפם יותר נטו ודייק מדכתיב ויאכלם: (לד) זה הדבר, נגדפם סיים וברג את מקריהם, ובשאלות מובא ראיה מהכתוב שנאמר דבר כד מלך (שמות ט ג): (לה) זרק בהן נפש זה השחין, נגדפם וכן בשאלות סיים שנאמר ויהי שחין אשכנזות שרר באלם [ובבהמה] (שמות ט י), ור"ל שהיה הריח רע כמו הגשם, או שהיה השחין נוער כמו הגשם: (לו) זה הברד, גם נגדפם ליתא ראיה מהכתוב, אולם בשאלות מובא ראיה מהכתוב בחור הברד (שמות ט כד): (לז) גירד בהן בן אוכלסין הרבה זה הארצה, וכו' נגדפם, אולם בשאלות הביא עליהם בכים, ארצה, (כ"ל טובים ומחזיקים בהם) שנאמר נמה ידך על ארץ מלכים בחרבה (שמות י ב), וכן בפסיקתא וברבתי ואח"כ העמיד עליהם טובין כגון הארצה, ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ד:

הארבה, (לח) ואחר כך נתנם בבית האסורים [זה החשך] (לט) שנאמר וימש חשך וגו' (שמות י כה), (ם) ולא חזרו והרג כל הגדולים שבהן, שנאמר וה' הכה כל בכור (שם יב כט); [ה] (מא) כל מה שחשבו המצרים על ישראל הביא [הקב"ה] עליהם מה שחשבו להם, הם חשבו להם שיהיו שואבי מימיהם, מה כתיב ויהפך לדם יאוריהם ונזוליהם בל ישתיו (פסלים עח מד), הם חשבו עליהם (מב) שיהיו טוענים (פרגמוטרים) [פרגמוטים], שלח עליהם צפרדעים והיו משרפים אותם, הם חשבו שיהיו עושים בארץ, הרי"ו הקב"ה את הארץ בנים, הם חשבו שיהיו טוענים את בניהם (מג) כפדגוג הזה, (מד) שלח בהם אריות וזאבים ודובים, (נה) היה למצרי ו' בנים אמר לישראל שיליכם לשוק, והיה הארי בא ונופל אחד, והזאב אחד, והדוב אחד, והנמר אחד, והנחש שרק אחד, והיה נכנס אצל המצרי לבדו, והמצרי אומר איכן הם בני, אומר לו ישראל שב ואני אעשה לך חשבון, נמל האריה אחד (מו) וכך וכך עד שנתן לו חשבון, והם חשבו שיהיו רועים את מקניהם, ושילח בהם את הדבר, שנאמר וימת כל מקנה מצרים (שמות טו), (מז) הם חשבו שיהיו בלתי (רוחצין אותם), הביא עליהן את השחין, הם חשבו לסקול אותם באבנים, הביא עליהם הקב"ה את הברד שנאמר ויהי ברד וגו' (שם טז כג), הם חשבו שיהיו כורמיהם, הביא הקב"ה את הארבה ואכל אילנותיהם, שנאמר (וואכל) [וואכל] את כל עשב הארץ וגו' (שם יז טו), הם חשבו ואכל אילנותיהם בבית האסורים, הביא הקב"ה עליהם חושך, שנאמר לא ראו איש את אחיו וגו' (שם טז כז), הם חשבו להרג אותם, הקב"ה הרג בכוריהם, שנאמר וה' הכה כל בכור (שם יב כט), הם חשבו לשקע אותם במים, אף הקב"ה שקען במים, שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף וגו' (פסלים קלו טו);

[ו] (מח) וכל מכות שהביא הקב"ה על המצרים, הוא עתיד להביא על אדום,

הערות ותקונים

(לח) ואח"כ נתנם בבית האסורים, נדפס לא חזרו חשכן בבית האסורים: (לט) שנאמר וימש חשך וגו' והכוונה לספסל דקרה ויהי חשך אפלה בכל ארץ מזרים שלשת ימים וגו' ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים: (ם) ולא חזרו והרג כל הגדולים שבהן, שנאמר וה' הכה כל בכור, וכן הוא בנדפס, ובפסיקתא, ובגרסת וואל"כ הו"א כל גדול שבהן עגון מכות נכורות, ובשאלות הביא וואל"כ האליא גדול שבהן והרגו זה מכת נכורות, והוסיף להביא ראיה מן הכתוב שנאמר וידך כל בכור במזרים ראשית אונים גדולי כל (פסלים עח נא): (מא) כל מה שחשבו המצרים על ישראל, מוצא גם בנדפס שם, וכן מוצא בילקוט ואר"א רמז קפ"ב בשם התנחומא, ובעל השאלות השמים זה עד ר' לוי חתני דר' זכריה כי הוא העתיק מן הפסיקתא ולא מן התנחומא: (מב) שיהיו טוענים פרגמוטרים, תקנית ש"ל פרגמוטים, פ"י סחורה בל"ז, ובכ"י רח"ס פרגמטיא, ובנדפס חשבו שיהיו טוענים פרגמטיין, ובילקוט פרגמוטוסין, וגרסם בלדו פ"י סחורות, והיא המלה היוונית παραμύστευς (כג) כפדגוג, פ"י בל"ז ורומי אומן המגדל את התיקוף, ובנדפס שיהיו טוענים אומן בלדג (כד) שלח בהם אריות וזאבים ודובים, וכן מוצא בילקוט שם בשם התנחומא, ובנדפס שלח בהן ערוב אריות וזאבים נמרים ושרים: (נה) היה למצרי ו' בנים, וכן מוצא בכ"י רח"ס ובילקוט שם כמו שהוא לפיט, ובכ"י הגי' היו לישראל בנים, ובנדפס היה למצרי עשרה בנים (כן הוא גם בדפוס קונסטנטינא גם בדפוס וויניציא, אולם בדפוס מאגסובה הציג חמשה בנים) והיו נותנין לישראל להוליך לשוק בידו כל ארי טפל אחד ואבן טפל אחד דוב אחד נמר אחד נמר אחד, ובמקום שכתוב בנדפס נמר אחד, נאמר לפיטו בכ"י והנחש שרק אחד, אולם בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ליתא זה והביא רק ארי ואבן דוב נמר: (מז) וכך וכך, ובכ"י בכ"י רומי גם בילקוט, וזה כי קצר המעתיק לחשכם טלס עוד הפעם, אולם בנדפס חשכם עוד הפעם בפרוטרוט, ובכ"י רח"ס חסרים האלות, נמל האריה אחד וכך עד שנתן לו חשבון: (מו) הם חשבו שיהיו בלתי רואים אותם, המלות "רחמים אחת" הוסף המעתיק לפרש מלת בלתי, וליתא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובילקוט שם התנחומא, וגרסם שם בלדו פ"י בעלי מרחץ" ובנדפס הביא חשבו כדי שיהיו מחמין להן חמין, השמים המלה הזרה והלגי "מחמין להן חמין" ומלת בלתי ידוע שפירושו בלתי המרחץ: (מח) וכל מכות שהביא הקב"ה על המצרים, מוצא ג"כ בנדפס אות ד', ומוצא בילקוט שם רמז קפ"ב בשם התנחומא, וכן בילקוט ישעיה רמז רנ"א בשם התנחומא, וכן נשנה התחלת המאמר בתנחומא לעיל בפרשת ואר"א אות פ"י, וזה הוא בשם ר' אלעזר בן פרד, וכן מוצא בן צמח בילקוט ישעיה שם, וכן נשנה המאמר בפסיקתא ויתא חתני הליל, וגם בגרסת ומתחיל ר' לוי חתני דר' זכריה בשם ר' גבריאל כאשר שמע למצרים פ"י, ומן הפסיקתא הועתק אל השאלות שם פ"ט, ודברי השאלות נובעים מן הפסיקתא ולא מן התנחומא, כאשר יראה כל מעין

שנאמר כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור (ישעי נב ט), (מס) אמר ר' אלעזר כל מקום שכתוב צור מלא, בצור המדינה הכתוב מדבר, וכל מקום שכתוב בו צר חסר ו', במלכות רומי הרשעה הוזה הכתיב מדבר, (נ) שהיא מצירה לישראל. (נא) במצרים הביא עליהם מכת דם, אף באדום כן, שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו' והיה דם (יחזקאל ג ד), במצרים הביא עליהם צפרדעים, שהיה קול קשה, אף באדום כן, (גב) שנאמר קול שאון מעיר וגו' (ישעי סו ו), במצרים הביא עליהם כנים אף באדום [כן, שנאמר] ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית (ישעי נד ט), (גג) אין עפר אלא כנים, כד"א והך את עפר הארץ והיה כנים וגו' (שמות ח יב), (גד) במצרים הביא עליהם ערוב, אף באדום כן, שנאמר וירשעה קאת קופוד [וינשוף] ועורב ישכנו בה [ישעי לז יא], במצרים הביא עליהם דבר, אף באדום כן, שנאמר ונשפמתי אתו בדבר (יחזקאל לח כג), במצרים הביא עליהם שחין, אף באדום כן, (נה) שנאמר וזאת תהיה המגפה [וגו' המק בשור] (זכריה יד יב), במצרים הביא עליהם ברד, אף באדום כן, שנאמר וגשם שוטף ואבני אלנביש (יחזקאל סג), במצרים הביא עליהם ארבה, אף באדום כן, (נו) שנאמר בן אדם [וגו'] אמור לצפור כל כנף וגו' (ש"י יז), במצרים הביא

הערות ותקונים

גס פתח ג"כ בשם ר' לוי חגיגה דר' זכריה כמו בפסיקתא ועיין מה שהעירתי עוד על זה בהערה ז"ל לפסיקתא פסקא ויהי בחזי הלילה, ועיין רש"י בשעריה שם על הכתוב כאשר שמע למצרים כי לדבריו נובעים מהפסיקתא או מהתנחומא: (מס) ח"ל אלעזר כל מקום שכתוב צור מלא, עיין לעיל פ' וזרח בהערה קכ"ו, ומוזכר בערוך ערך צר ו' בשם ילמדנו ויהי חשך אפלה והוא המאמר שלפנינו בגדפס בזה"ל: (ג) שהיא מלירה לשראל, בגדפס נוסף מן הראשונים יפרע מאדום, ובפסיקתא גס בדרבתי ויהי בחזי הלילה ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים, וכן מובא בשאלות שם, והביא ר' לוי בר חנינא אמר יש לתקן שז"ל ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר, ומוזכר תראה כי לדבריו נובעים מהפסיקתא, ובפסיקתא הערה ז"ל על המאמר מי שפרע שמוצא בשאלות ודרבתי ובתנחומא זא, גס בילקוט וזרח רמז קפ"ב בשם התנחומא, אולם הציון מהילקוט יש להציג על המאמר שלחרי"ו, מה מלרס בדס, ולא על מי שפרע כי זה לא הביא הילקוט אשר לא מוצא בתנחומא כ"ש שלפנינו: (נא) במלרס הביא עליהם מכת דם, ובפסיקתא מה מלרס בדס אף אדום כן, ובשאלות השמים המעתיק מן מה מלרס בדס עד מה מלרס לפרע, שלג מן מה עד מה יש לתקן שם כמו שהוא בפסיקתא: (גב) שנאמר קול שאון מעיר, עיין בפסיקתא שם בהערה ז"ל: (גג) אין עפר אלא כנים כד"א והך את עפר, בפסיקתא פסקא ויהי בחזי הלילה בהערה ק"א העירתי כי המלות "כד"א והך את עפר הארץ" חסרות בפסיקתא רבתי, ובשאלות ובתנחומא הגדפס הג' במלרס כנים והך את עפר הארץ, ובאדום ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית, אולם נוסחא משובשת היא כי בכל המכות לא הביא רחיה מן המקרא על מלרס באשר שזה נודע לכל, ואין ח"כ י"א פה מהכלל ויביא רחיה מיותרת, אף הנוסחא הנכונה כמו שהביא הילקוט וזרח רמז קפ"ב בשם התנחומא במלרס הביא עליהם כנים (אף לעתיד כן) [אף באדום כן] ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית ואין עפר אלא כנים כד"א והך את עפר הארץ ע"כ, לכן חסרו בפסיקתא המלות "ואין עפר אלא כנים", כן כתבתי שם, ובאשר הוא בילקוט הועתק מהתנחומא שלפנינו ככ". והנה בילקוט תחת אשר לפנינו בכל הכותב כתוב "אף אדום כן" הציג הוא "אף לעתיד כן" [זה פסוק הדפוס]. ובשאלות דפוס ווינציא שנת רנ"ו הניח המדפיס מקום פתי במקום מלת "אדום" ותיקן הגאון רה"צ שם בשאלות הגדפס עם שאלות שלם ע"ס הילקוט והוסף המלות "לעתיד לבא": (גד) במלרס הביא עליהם ערוב, בתנחומא הגדפס מוצא לפני זה אחר כלות מכת ערוב מאמר אחד וזה תוארו "ר' אבא בר כהנא אמר חשך ואפלה שמשו במלרס לכל תאו וצבו לא שמשו בעולם הזה ולא עתידין לשמש, והיכן עתידין לשמש צדק גדול שצדקו" (כ"ה ככ"ה) מה מאקספאטור ובדפוס קאטשטאטניאל גס ווינציא, אכל המדפיס דפוס מאטטובה שצדק מלרס "הציג מלת "שכבשוקיא" שנאמר ונטה עליה קו תאו ואבני כבו, ורבין אמרי אומות העולם שלא קבלו את התורה שנתנה מתוך החשך עליהם הוא אומר כי הנה החושך יבסה ארץ וערפל לאומים, אכל ש"רל ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה". זה הוסף אחד המעתיקים מן הפסיקתא סוף פסקא ויהי בחזי הלילה (דף סח ע"ב), ומוזכר גם בשאלות וכתב ההוספה בדרו, וכיכסה ההוספה חוץ למקומה בין ערוב לדבר, ושנתה המעתיק היא כמו שהעירתי בפסיקתא שם בהערה ק"ו: (גה) שנאמר וזאת תהיה המגפה, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ב מה שהעירתי שם: (ס) שנאמר בן אדם [וגו'] אמור לצפור כל כנף, בפסיקתא הביא ג"כ הכתוב שלחרי"ו בשר נגדירי ואלתלו, וס"ס וכתוב ואלתלו חלב בשעם (יחזקאל סג), ובשאלות שם הביא בשעם שנאמר בן אדם למלרס כל כנף ויעל וז"ל שנאמר בן אדם אמור לצפור כל כנף וגו', גס מה שסיים וכתוב ואלתלו חלב בשעם יש לתקן שז"ל

חשך, אף באדם כן, שנאמר ונפשה עליה קן תהוו וגו' (ישעיה לז יא), במצרים נגף בכוריהם, אף באדם כן, (נו) שנאמר שמה נסיכי צפון (יחזקאל לג ז), ר' מאיר אומר (נח) וירדו ראמים עמם וגו' (ישעיה לו ז), (נח) מה במצרים משפרע מאלהיהם, ואחר כך פרע מהם, אף באדם משפרע משר' שלהם, אחר כך הוא פורע מהם, שנאמר והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא (מרום) [המרום] במרום, (ס) ועל מלכי האדמה (באדמה) [על האדמה] (שם כד כה) :

[ז] (סא) כך דרש ר' תנחומא, ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, החדש הזה לכם ראש חדשים וגו' (שמות יב א). (סב) וזש"ה ענה דודי ואמר לי קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך כי הנה חפתי עבר וגו' (ש"ס כ יא) הנצנים נראו בארץ וגו' (ש"ס כ יב). ענה דודי על ידי משה, ואמר לי על ידי אהרן. (סג) קומי לך רעיתי, בתי של אברהם (סד) שריעה אותי בעולמי. יפתי בתי של יצחק (סה) שייפה אותי בעולמי בשעה שעקרו אביו על גבי המזבח. ולכי לך, בתי של יעקב (סו) ששמע אל אביו ואל אמו [וילך פדנה ארם] (בראשית כח ה). (סז) ר' עקיבא אומר קומי לך [לכי] בתי, יו"ד עשרה, (סח) [בזכות] יו"ד דברות שאתה עתיד לקבל בסיני. קומי לך רעיתי יפתי וגו', ר' יוחנן אמר רעיתי שכתוב את הכבש האחד תעשה בבקר וגו' (שמות כט ט). ד"א רעיתי, בתי של אברהם שהיה ריעי, שנאמר וזע אברהם אחבי (ישעיה מח ח), יפתי בזכותי של יצחק, שיפה אותי בעולמי כששטח ציורו על גבי המזבח,

הערות ותקונים

ש"ל ואכלתם חלב לשבעה (יחזקאל ס): (נו) שנאמר שמה נסיכי צפון, וכן הוא בתנחומא הגדפס, וכן מובא בילקוט וארז רמז קפ"ב וילקוט ישעיה רמז רנ"א בסם התנחומא, וביחזקאל סם כתוב בפסוק שלפניו שמה אדום מלכיה וגו'. ובפסוק שלאחריו כתיב אותם יראה פרעה ונחם על כל המונה חלני חרץ פרעה וכל חילו וגו', ולזה כוון הדורש, אולם בפסיקתא וברבתי הושתק בהשאלות הנ"ל אף אדום כן שנאמר וירדו ראמים עמם (ישעיה לו ז) ואמר ר' מאיר וירדו רומים עמם, ומדברי התנחומא נראה שיש לתקן כן בפסיקתא: (נח) וירדו רומים עמם, כ"ה גם בפסיקתא, בהשאלות חסרה מלה זאת, ובשאלות דפוס ויזילא שנת רנ"ז הינה המדפוס ריוח פנוי במקום המלה הזאת, והיתה גם זאת מיראת המדפיסים בימי קדם, ובתנחומא הגדפס בדפוסים הראשונים כתיב ג"כ וירדו רומים עמם, אולם בדפוסים אחרונים הציגו וירדו ע"ז עמם: (נח) מה המלכים משפרע מאלהיהם (ובגדפס מחליניהם) ואח"כ פרע מהם, כ"ה גם בגדפס והסיום הזה ליחא בפסיקתא וברבתי. וגם נמצא המאמר כי הנה החושך יכסה ארץ ר' אבא בר כהנא אמר חשך ואפלה שמשו במלכים שלשה ימים ט' עד סוף הפסיקתא וכן הושתק בהשאלות כן מהפסיקתא, ובתנחומא הגדפס נוסף המאמר הזה בין ערוב לזר, עיין לעיל בערה ל"ד וסם העיריות על זה: (ס) ועל מלכי האדמה בהדמה, וכן מובא בכ"י רומי ובכ"י רח"ס ובגדפס, גם בילקוט וארז סה, ובקרא כתיב ועל מלכי האדמה על האדמה, אולם בכל המקומות מובא לנכון על צבא המרום: (סא) כך דרש רבי תנחומא, וכן רשום בכ"י רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד אחר שהביא את ה' המחיל, "ממחילתא" במקום לפנינו כתוב, "ממחילתא דר' שמעאל" וגם אחר סיום אות ו' המחיל החודש, ולפי זאת ו', נוסף המאמר הזה וכתוב עליו, "תנחומא" ונרשם בגדו בכחז מאוחר "מכאן עד ויהי בתי הילנה חיות גדפס": (סב) וזש"ה ענה דודי, נשנה בפסיקתא החודש (דף ג ע"א), וכן הושתק ברבתי פס"י פסקא החודש, (כי כל הפסקא ברבתי נשתק מן הפסיקתא הישנה), ונשנה גם בגדפס חיות פ"ב בפסוק הזה, וסם מחיל ר' שזריה אמר לא הוה עביר ולא הוה אמיירא אלא ענה לי ע"י משה ואמר לי ע"י אהרן: (סג) קומי לך רעיתי, בפסיקתא קומי לך ורזי נרמן, ובגדפס חיות בשעות ורזי נרמן, ואח"כ מחיל רעיתי בתי של אברהם: (סד) שריעה אותי בעולמי, פעל מענין רישות ואחזה ע"פ מאמרו תנחומא הגדפס ריש פ' לך שאיזה את העולם לפני הקב"ה, ובכ"י שני של אקספארד בשעות שריעה אחי בעולמי, ואחר המלות בחיות שם הגי' קומי לך בתי של אברהם דכתיב ביה לך מחרץ, ולעצתי יש לתקן שם וכל"ל קומי לך ורזי נרמן, דכתיב לך מחרץ, רעיתי בתי של אברהם שריעה אותי בעולמי, והר"ה דכתיב לך מחרץ, הוא על קומי לך, ודרש מלת לך והביא ראי' מן לך, ר"ל שתיבה ורזי, וכן העיריות בהדמה ק"ל בפסיקתא: (סה) שיפה אותי בעולמי, בפסיקתא שיפה אותי בעולמי, ובגדפס חיות שריעה אותי ויפה אותי על גבי המזבח, הביא ב' טפחות יחד "שריעה אותי", ויפה אותי" גם כ"ל [בשעה שעקרו אביו] על גבי המזבח: (סו) ששמע אל אביו. בפסיקתא ובחיות הגי' ששמע לאביו וללשון שנאמר ושמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם (בראשית כח ז): (סז) ר' עקיבא אומר קומי לך, לך כתיב, ר"ל הקרי הוא קומי לך והכתיב לך, והמאמר מר' עקיבא וגם מר' יוחנן ליחא בפסיקתא ובחיות: (סח) בזכות יו"ד דברות, כן תקתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י

ולכי לך בזכותו של יעקב, שאמרה לו אמו קום לך פדנה ארם וגו' (פרשת כה נ). כי הנה הסתיו עבר [הגשם חלף הלך לו], (ספ) מהו הסתיו והגשם, אלא הסתיו ו' חדשים (ע) ואין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד: ד"א כי הנה הסתיו עבר, (עא) אלו ארבע מאות שנה שנגזרו על אבותינו במצרים, הגשם חלף הלך לו, אלו מאתים ועשר שנים שעשו אבותינו במצרים: ד"א כי הנה הסתיו עבר, אילו רד"ו שנה שהיו אבותינו במצרים, הגשם חלף הלך לו, (עב) אלו שמונים ושש שנים שהיו השעבוד על ישראל במצרים משנולדה מרים, (עג) לפיכך נקרא שמה מרים על שם המיור: הנצנים נראו בארץ, (עד) אלו הגואלים. ועת הזמיר הגיע, (עה) הגיע זמנה של ערלה להזמר, (עו) הגיע זמן שתעשה לי זמרה שנאמר עזי וזמרת יה (שמות טו ג). הגיע זמנה של תורה להנתן, שכתוב בה זמירות היו לי חקך (תהלים קס נד), וקול התור נשמע בארצנו (עז) ר' יוחנן אמר קול התור זה משה, שנאמר ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' (שמות יא ד). התאנה הנשפה פניה (שה"ש ס"ג), (עח) אלו רשעי ישראל שאתו בשלשת ימי החשך, והנפנים סמדר נתנו ריח (סס), (עט) אילו הבינוניים שעשו

הערות ותקונים

ובכ" שני של אקספארד: (ספ) מהו הסתיו והגשם, בכ" רומי מהו הסתיו והוא אומר כי הסתיו עבר אלא הסתיו ו' חדשים כו'. ובכ" שני של אקספארד כי הנה הסתיו עבר לא הסתיו הוא הגשם, וכן בפסיקתא שם ובמדרש חזית בפסוק כי הנה הסתיו עבר ולא הוא הגשם ולא הוא הסתיו, ובכ" רח"ס מהו הסתיו אלא הסתיו ד' חדשים ו' חדשים: (ע) ואין טרחות בתוכו אלא כשהגשם יורד, בפסיקתא וברבנן וזמירות ולא הוא הגשם ולא הוא הסתיו א"ל תנחומא עיקר טרחותא ממרא, ולדעתו כוותי בזה שהביאו "א"ל תנחומא" אל התנחומא כ" שלפניו: (עא) ד"א אלו ארבע מאות שנים, מובא בפסיקתא שם, ובכ" שני של אקספארד השמים המעתיק מן ד"א עד ד"א השני: (עב) אלו שמונים ושש שנים, ע"ן סדר עולם רבא פ"ג מנאלא משמת לי ועד שינאו ישראל ממלכא קמ"ו שנה ואין השעבוד יותר על כן ולא פחות מן פ"ו שנים כשנותיה של מרים, ולמה נקרא שמה מרים על שם מיור: (עג) לפיכך נקרא שמה מרים על שם המיור, בפסיקתא שם ולמה נקרא שמה מרים, אר"ן לשון מרור כד"א וימרו את חייהם (שמות א יד), ובמדרש חזית ים פה הוספה בזה הלשון: "פירושה שלכן שמה מרים על שם שנאמר וימרו את חייהם כי מרים לשון מרור הוא" והם דברי איזה מעתיק: (עד) אלו הגואלים, ר"ל משה ואהרן, ובפסיקתא כתוב מפורש הגלים נראו בארץ זה משה ואהרן, ובחזית הגירסא הגלים נראו בארץ הגלילות נראו בארץ חזיה זה משה ואהרן שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים, וע"ן רש"י שיר השירים ב' י"ב, והוראת הגלילות ר"ל משה ואהרן שגלו בגלותו של מקום: (עה) הגיע זמנה של ערלה להזמר, דרש וימיר לשון כריתת שגלו בני ישראל לאכול פסחיים, במדרש חזית טפח הגיע זמן של ישראל להאכל, ובחזית שם גם בפסיקתא טפח הגיע זמן של מצרים שימרו הגיע זמן של ע"ו שלהם שהעך שנאמר ובכל אלהי מצרים אעשה פסעים. הגיע זמן של ים שדיבק שנאמר ויבקע הים: (עו) הגיע זמן שהעשה לי זמרה שנאמר עזי וזמרת יה, בפסיקתא ובחזית הגירסא הגיע זמנה של שירה שנאמר שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל, הגיע זמנה של תורה שהנתן שנאמר עזי וזמרת יה. ר' צבי אמר זמירות היו לי חקך (תהלים קס נד), א"ל תנחומא הגיע זמן שעשה ישראל זמירות להקב"ה שנאמר עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה ע"כ. בהערות שלי להפסיקתא הערה קל"ה העירות על דברי ר' צבי שהביאו זמירות היו לי חקך כגל לפניהם הנאמר שנפשו שדברי תורה נקראו זמירות, ע"ן סוטה ל"ה ע"ל שקרא לדברי תורה זמירות, ומאשר הוא לפניו בתנחומא כתוב כן מפורש הגיע זמנה של תורה להנתן שכתוב בה זמירות היו לי חקך, ובמדרש חזית נאמר מאמר חר' צבי אחר המאמר מר' תנחומא וכן הני' שם ר' תנחומא אמר הגיע זמן שהעשו זמירות להקב"ה שנאמר עזי וזמרת יה, זמירות ים, אמר ר' צבי זמירות היו לי חקך. ומה שכתוב שם בפסיקתא בתחלה הגיע זמן של תורה שהנתן שנאמר עזי וזמרת יה, ולכאורה אין לה הכנה, ונראה שכונן למאמר ר"ל אין עוה אלא תורה, ולכן הביא ראיה מסמיכות מלת זמירות אל מלת עזי. ועתה אע"ר עוד כי מה שהביא בגל הפסיקתא "א"ל תנחומא הגיע זמן שעשה ישראל זמירות להקב"ה שנאמר עזי וזמרת יה כוון בזה אל מאמר התנחומא שלפניו: (עז) ר' יוחנן אמר קול התור זה משה, בפסיקתא ובחזית שם הני' קול התור אמר ר' יוחנן קול תייר טוב נשמע בארצנו זה משה. והעירות שם בפסיקתא בהערה קל"ז תייר טוב מובא בערוך ערך תייר בשם הפסיקתא והוא שם מפעל לתור את הארץ, וזתרגום עינים הייתי לעור (איוב כס טו) תייר הייתי, ובכ" קמ"ז ע"כ תייר ההולך לפניהם פירש"י תייר מראה להם הדרך: (עח) אלו רשעי ישראל שמתו בשלשת ימי החשך, בפסיקתא אלו ג' ימים של אפלה שכלו בהם פושעי ישראל, ומובא ברש"י שה"ש ב' י"ג וסיים כך נדרש בפסיקתא, גם הפירוש שמפרש שם ענה דודי ע"י משה, לקח מהפסיקתא, וראיתי בכ" שני של אקספארד השמים כל זה והביא רק וקול התור נשמע בארצנו כשנאמר כהם ישראל נעשה ושמע: (עט) אלו הבינוניים

תשובה ונתקבלו. (פ) אמר להם הקב"ה מה אתם יושבים, קומי לך מתי הרשעים והבינונים עשו תשובה, קומי לך בתודע הזה אתם נגאלים:

[ח] ד"א החדש הזה. וז"ל מה כחי כי איחל וגו' אם כח אבנים כחי (ואם) [אם] בשרי נחוש (איוני יא י), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אם כח אבנים כחינו ואם בשרינו של נחוש הוא, מה כחי כי איחל, אמר להם הקב"ה חייבם (פא) כל מה (שהייתם) [שקויתם בהיותכם] משועבדים יפה (הייתם) [קויתם], ובחדש הזה אתם נגאלים: (פב) מה כתיב למעלה מן הענין ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה וגו' (שמות יא ט), ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר (פג) הפרשה הזו מתחילת המכות היא מדברת, לא ישמע אליכם פרעה, ור' נחמיה אומר במקומה היא אמורה, בים יותר ממצרים. ומשה ואהרן עשו את כל המופתים וגו' (שם טז י), ביקש הקב"ה ליתן את הפרשה הזו למשה לעצמו, (פד) א"ל הקב"ה יפה לימדת, חייבם לשניכם אני נותנה, שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן וגו' (שם יז ט): (פה) החדש הזה לכם, בארץ מצרים נגלה עליהם הקב"ה, זה אחד מן המקומות שנגלה החסוד (פו) במקום השומא, וכל כך למה, בשביל ישראל, (פז) החדש הזה לכם, משעה שבראתי את עולמי לא התחלתי לגאול אומה מתוך אומה אלא לכם אני מחדש הדבר הזה: ד"א החדש הזה, אמר הקב"ה משעה שבראתי את עולמי הייתי נושא משאוי לחשב [חשבונות] של חדשים, מכאן ואילך הוא מסור לכם, (פח) לכם הוא מסור, ואין אתם מסורין בידי: ממשעה בר' חייא הגדול שעלה הירח ערב ראש השנה והלכו הבהמין לאורו מהלך ג' מילין, ראה אותו ר' חייא נפל צרורות ועפר והיה זורק בו, אמר למחר אני מבקשין לחדשך ועליית לך עכשיו, מיד נבלע במקומו, למה שהוא ברשותו: [ט] החדש הזה לכם. (פח*) אתם מונין לחדשים, אבל אומות העולם מונים ליום, (פט) אמר ר' אבין הלוי מנהגו של עולם הוא, שיהא הגדול מונה לגדול, והקטן לקטן, עשו שהוא גדול, שנאמר בנה הגדול (בראשית כו טו), מונה לחמה שהוא גדול שנאמר את המאור הגדול (שם טז טו), יעקב שנקרא קטן, שנאמר בנה הקטן (שם טז טו), מונה לקטן ללבנה, שנאמר ואת המאור הקטן (בראשית ו טז) הוי החדש הזה [לכם]:

הערות ותקונים

הבינונים, וז"ל בכ"י רומי וזכ"י רח"ס שני של אקספארד, ובפסיקתא ונחיות אלו הנשאים, וכן מונח בראש"ש שם צדס הפסיקתא: (פ) אמר להם הקב"ה, וז"ל בכ"י רומי, אצל בכ"י שני של אקספארד הגי' אלו הבינונים ששם תשובה קומי לך מהכחי נגאלים בחדש הזה, ובפסיקתא ונחיות איחל אמר להם מהם כל הענין ריחא טעא אלא נציטון ואחס יחבינ הכא קומי לך רעיתי יפתי ולכי לך: (פא) כל מה שהייתם, וז"ל בכ"י רח"ס, ותקתי כמו שהוא לנכון בכ"י רומי, וזכ"י שני של אקספארד אמר להם הקב"ה יפה קיחתם יפה נפיתם בחדש הזה אתם נגאלים: (פב) מה כתיב למעלה מן הענין עד החדש הזה חסר בכ"י שני של אקספארד: (פג) הפרשה הזו מתחילת המסות היא מדברת, בכ"י רומי וזכ"י רח"ס מתחלת המכות הכתוב מדבר: (פד) א"ל הקב"ה יפה לימדת, בכ"י רומי טופס בלדו הכסף [א"ר] יחא נכנסה סניגוריא לפני הקב"ה אמרה לפניו רבש"ע משה ואהרן עשו וגו' (שמות יא י) ואתה מבקש ליתן את הפרשה הזאת למשה נגלד? א"ל הקב"ה יפה לימדת טו: (פה) החדש הזה לכם, בצרף מנאים, בכ"י רומי וזכ"י רח"ס המלות, "החדש הזה" ליתא, ומתחיל בצרף מנאים, וזכ"י שני של אקספארד הגירסא החדש הזה לכם בחדש הזה לכם בצרף מנאים נגלה עליהם הקב"ה: (פו) צמקס השומא, בכ"י רומי וזכ"י שני של אקספארד טופס ומהיכן נגלה עליהם מתוך חללו של עולם, וזכ"י רח"ס הוא כמו לפנינו: (פז) החדש הזה לכם משעה שבראתי, בכ"י רומי וזכ"י רח"ס כתוב ד"ל החדש וכו', וזכ"י שני של אקספארד לא הביא כלל המלות החדש הזה לכם, רק אמר הקב"ה משעה שבראתי טו. והמאמר נגלה בפסיקתא החדש (דף נ"ב ע"א) ושם מונח בשם ר' צביה בשם ר' יודס בר' שמעון, וע"ש בהערה קס"ט שהעירתי המפרש (ובשפות שם המדרש) מפסיקתא רבתי דסוד ברעסלוי והגאון בעל ז"ל מחקי המלות "לעמיד לבא", ומדברי התנחומא שלפנינו תראה שחסר ג"כ, ובפסיקתא שם סיים הה"ד או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי וגו' וכן סיים כן בכ"י שני של אקספארד: (פח) לכם הוא מקור טו, משעה בר' חייא טו, מונח בילקוט בל רמז קצ"א אחר המאמר שהביא מנגרל מגילה דף ה' וחסר ה'יין, תנחומא: (פט) אתם מונין לחדשים, נגלה בפסיקתא החדש (דף נ"ד ע"א): (פא) א"ר אבין הלוי, וז"ל בכ"י רומי וזכ"י רח"ס, וזכ"י ב' של אקספארד הביא א"ר אבין וחסר מלת הלוי, גם צמקס מנהגו של עולם מונח שם ישובו של עולם, ובפסיקתא שם מונח בשם ר' לוי בשם ר' יוסי דרך ארץ הוא בגדול מונה לגדול

[י] **[החדש הזה]**. (צ) ר' שמואל בר אבא אמר (צא) כל חודש שהוא נולד משש שעות ולמטה, יש כח בעין לראות, משש שעות ולמעלה, אין כח בעין לראותו, ואותו החודש שאמר הקב"ה למשה נולד משש שעות ולמעלה, ולא היה כח בעין לראותו, והראהו לו הקב"ה באצבע, ואמר לו החדש הזה:

[יא] **[החדש הזה]**. (צב) ר' יהודה (בן) [בר] שמעון אומר מה החדש הזה, למה הדבר דומה, למלך שהיה נוטל נשים הרבה, ולא היה כותב להם (צג) (אנמיקסין) [לא נמיקסין] ולא (צד) איפטייה (צה) ולא חדש ולא שבת, ראה אחת בת טובים ובת גינוסים, וכתב לה אנמיקסין ואיפטייה וחדש ושבת ועיבור שנים, (צו) כך אמר הקב"ה, כיון שבראתי את עולמי, היו אומות העולם עומדים, לא נתתי להם לא חדש ולא שבת ולא עיבור שנים, וכיון שעמדו ישראל נתתי להם ראשי חדשים ועיבור שנים, לכך נאמר החדש הזה:

[יב] **ד"א** החדש הזה. (צז) ר' יהושע בן לוי אמר למה הדבר דומה למלך שהיה לו, (צה) [אורלוגין] [אורלוגין] והיה מביט בה, והיה יודע איזו שעה של יום, (צט) לא עשה אלא כוון שעמד בנו על פרקו, אמר לו בני עד עכשיו [אורלוגין] [אורלוגין] זה היה בידי, מעכשיו מסור הוא לך, כך הקב"ה היה מקדש חדשים ומעבר שנים, כיון שעמדו ישראל, אמר להם עד עכשיו השבונן של חדשים ושל שנים בידי, מכאן ואילך הרי הן מסורין לכם, שנאמר החדש הזה לכם:

[יג] (ק) **אמר** ר' הושעיא בשעה שישאל לראש השנה, הקב"ה אומר למלאכי השרת, העמידו בימה (קא) (והושיבו) [והוציאו] הספרים, והם אומרים למה והוא אומר שאני מבקש לדון לבני למחר שהוא ראש השנה, מיד מעמידין [מוציאין] בימה [ומוציאין] הספרים, נמלכו בית דין של מטה לעברו, אומרים למחר אנו עושין ראש

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י מ

כו', והמאמר שנה גס כ"ד פ"ו, ושם גס כרנתי הגי' גס ר' יוסי גס ר' אילעאי: (צ) ר' שמואל בר אבא, שנה בפסיקתא פסקא החדש (דף ג"ד ע"ב), ושם איתא ר' שמלאי תני גס שמואל, והעירתי שם בהערה ר' זילקס זא רמו ק"ל הטוסחא ר' שמואל בר אבא ע"כ. וזכור שהילקס העתיק זה מן התנחומא כדרכו לערב המאמרים, והסר ה"יון התנחומא: (צא) כל תודם שהוא נולד משש שעות ולמטה, בפסיקתא שם הוא כס'גנון אחר, והעירתי שם בהערה ר"ה שזילקס שם הוא גנוסחא אחרת ממה שהיא בפסיקתא, אבל ממה שהעירתי בהערה שלפניה תראה כי הילקס העתיק כל המאמר כמו שהוא בתנחומא, וגם מה ש"ס ר"ה הקליר בפיוס אבי כל חמה וזכר לשעות שש כי הוא ג"כ ע"ס התנחומא שלפניו: (צב) ר' יהודה בן שמעון, תקתי ש"ל צ"ד שמעון, וכו' ככ"ו רומי וכ"י רח"ס ובכ"י שני של אקספארד, ובפסיקתא פסקא החדש (דף נב ע"ב) מוצא זה גס ר' לוי גס ר' חייא בר חיננא: (צג) אנמיקסין, וכו' ככ"ו רומי וכ"י רח"ס, ותקתי ש"ל לא נמיקסין, ובכ"י שני של אקספארד לא נמיקסין צ"ל לא נמיקסין, ובפסיקתא שם הגי' לא נמיקסין, והיא ג"כ נכונה שפירשה ביוני ὁ ἡμέτερος ספר האיון, כהונה, והערוך ערך גמס גורם בפסיקתא נמיקסין וכתב פ' כהונה, ולשון יון הוא, טונתו להמלה ἡμέτερος ועיין מה שקעירתי בפסיקתא הערה קע"ס והבאתי מזה במדרש שמ"ר פל"ג שאין ביהם נמיקסין, ובר"ס מ"ח משל למלך שנשא את האשה וכתב לה נמיקסין: (צד) אפטייה, עיין פסיקתא הערה קע"ח: (צה) ולא חדש ולא שבת, ואי ליחא בפסיקתא, ובכ"י רומי וכ"י רח"ס ובכ"י שני של אקספארד ולא חודש ולא שנה: (צו) כך אמר הקב"ה, זה נשמש בפסיקתא, ע"ס בהערה ק"פ, וממלא שם הוספס כך מכל ש"ס, אשר אין לו פניו כלל שמה: (צז) ריב"ל אמר, שנה בפסיקתא שם (דף ג"ג ע"א) וכן שנה בירושלמי ר"ה פ"א סוף ה"ג (דף כ"ז ע"ב) ובירושלמי הגי' אמר ר' לוי ז"ל אריב"ל: (צח) אורלוגין, וכו' ככ"ו רומי וכ"י שני של אקספארד, וז"ל אורלוגין, וכו' לנכון ככ"י רח"ס, והיא המלה היוונית ὁρολογιον והרומית horologium ופירושו כלי מורה השעות, ועיין בפסיקתא שם הערה קפ"ו ושם הבאתי ג"כ כי המעתיק למעני את הפסיקתא מאקספארד רסם בלדו הטוסחא גס תנחומא כ"י הנמוא בלזאר הספרים באקספארד ע"ס והיא הטוסחא כמו שהיא בתנחומא ככ"י אשר לפניו, וגם בעל הילקס זא רמו ק"ל הביא את הפסיקתא והסר האיון פסיקתא בראש רמו ק"ל או האיון פסיקתא בסוף רמו קפ"ס מוסב גס על זה, ושם ברמו ק"ל הביא המאמר מן הפסיקתא אריב"ל משל למלך שזיו לו אורלוגין [ז"ל אורלוגין] והיה מביט בה ס', העתיק בלשון התנחומא ולא כסגנון הפסיקתא, גס פיוס הנמשל כך אמר הקב"ה אשר ליחא בפסיקתא: (צט) לא עשה, וכו' ככ"ו רומי וכ"י רח"ס, ובכ"י שני של אקספארד מה עשה: (ק) א"ר הושעיא, בפסיקתא פסקא החדש (דף ג"ג ע"ב) תני ר' הושעיא, ועיין ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (דף כ"ז ע"ב): (קא) והושיבו הספרים, תקתי ש"ל והוציאו הספרים, כמו שהוא בכ"י רומי ובכ"י שני של אקספארד, וכן גס לפניו במאמר שלחמרו, ומוציאין הספרים, ועיין בפסיקתא שם, העמידו בימה וגם אעמידו כסגורין ועיברו אקספארד, ועיין

השנה, אומרים מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם לא אמרת לנו למחר ראש השנה, אמר להם החשבון בידם שנאמר החדש הזה לכם מסור הוא לכם, ואני ואתם נלך אצל בניי שכל מה שהם עושים נלך עמהם. אמר משה (ומי) [כי מי] גוי גדול אשר לו אלהים קדושים אלו כה' אלהינו בכל קראנו אלו (דברים ד ז), ואין לשון קראנו אלא מועדים, שנאמר [אלה מועדי ה' וגו'] מקראי קדש (ויקרא כג ד), לכן כתיב החדש הזה: [יד] (קב) אמר להם הקב"ה לישראל בחדש הזה אתם נגאלים, אמרו לו תאמר שאתם נגאלים, ואנו עתידין להשתעבד פעם אחרת, אמר להם עד עכשיו יש לכם ראש וראשון, ראש זו מלכות בבל, (*קב) שנאמר אנת הוא רישא דדהבא (דניאל ב נח), זה נבוכדנצר, וראשון זה עשו, שנאמר ויצא הראשון אדמוני (בראשית כב כה), אלו הן העתידים להשתעבד בכם:

[מן] (קב) ד"א החדש הזה. אם זכיתם אתם מונין (קד) למליאתו, אברהם יצחק ויעקב (קה) [יהודה] פרץ הצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד ושלמה, וישב שלמה על כסא ה' למלך (דברי כס כג), ואם לאו אתם מונין לפגמו, (קו) רחבעם (אביה), ומן רחבעם התחילו פוגמין והולכין, שלמה עשה מוניני הזהב, וכיון שעמד רחבעם עשה של נחושת, שנאמר ויעש המלך רחבעם תחתם מוניני נחושת (מ"א יד כ), התחילו לפחות, (רחבעם) אביה אסא יהושפט (קז) (יהודה) [יהורם] אחזיהו יואש אמציהו עוזיהו יותם אחז חזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, [וכתיב] זאת עיני צדקיהו עור (מ"ג כה ז), הוי החדש בפגמו, בא הירח התחילו מהלכים בחשך, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם עד מתי יהיה החשך עולם עלינו, והאור לאומות העולם, (קה) אמר הקב"ה [חייכם לעולם הבא אני סביא חשכה לאומות העולם] והאורה לכם, אמר ישעיה כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים, ועליהם יורח ה', וכבודו עליך יראה (ישעיה ס ז):

[מן] ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו' (שמות יב כט). (קט) וז"ה חצות לילה אקום לחרודות לך (תהלים קס ט), אמר דוד חייב אני לעמוד ולהודות לך, על מה שעשית עמי וקיני ועם זקניתי בחצות הלילה, אימתי בשעה שחזרה נעמי ורות המואביה בלילה, מה כתיב ותהום כל העיר [עליה ותאמרנה חזאת נעמי] (חגי א יט), זו היא

הערות ותקונים

שם בהערה ק"צ, אולם בתנחומא נאמר במקומה, ואולי הספרים: (קב) אמר להם הקב"ה לישראל ט'. נפסיקתא פסקא החדש (דף ז"ה ע"ג) מתחיל ר' זכריה בשם ר' יצחק אמר החדש הזה לכם חדשו מעשיכם שעדיין ראש וראשון עתידין לבוא, ראש זה נבוכדנצר כו'. והעירותי שם בהערה רנ"ג מונא בילקוט בא רמו ק"א בשם הפסיקתא וחסר שם האומר, וכן הוספה שם, א"ל הקב"ה לישראל בחדש הזה אתם נגאלין, א"ל חלמך שלמו נגאלין, ואלו משתעבדים פעם אחרת, א"ל חדשו מעשיכם ט', ומדברי התנחומא שלפנינו תראה שהילקוט העתיק כלשון התנחומא: (*קב) שנאמר אנת הוא רישא דדהבא, וכן מונא בכ" רומי וכ" רח"ס וכ" שני של אקספארד, ובפסיקתא ובילקוט ובמקרא כחוב אנתה הוא ראש ד' דהבא: (קג) ד"ל החדש הזה, שני של רח"ס, מונא נפסיקתא החדש (דף נ"ג ע"א) ושם מתחיל אמר ר' זכריה החדש הזה לכם, סימן הוא לכם, כירח יסוד עולם (חללים סט ז"ח) כהדן סיכא על עיליף, אם וכתם הכי רחם מוה"ל למליאתה ס', ועיין במדרש שמ"ר סוף פט"ז, ושם הלשון משונה כמו שהעירותי נפסיקתא שם בהערה קפ"ז: (קד) למליאת ט' לפגמו, נפסיקתא למליאתה לפגמה: (קה) יאודה, הוספתי וכ"ה בכ" רומי וכ" רח"ס וכ" שני של אקספארד ובפסיקתא שם: (קו) רחבעם אביה, ומן רחבעם התחילו פוגמין, הכנרתי מלת "אביה" והצגתו ומן רחבעם התחילו, הוא מאמר מוסגר על רחבעם, וכן הכנרתי אח"כ מלת רחבעם כי מיותר הוא, וכ"ה בשפה בכ" רומי וכ" רח"ס וכ" שני של אקספארד, ובפסיקתא רמו ק"ז לא נמצא, והאספה, ומן רחבעם התחילו פוגמין: (קז) יאודה, תקנתי יאודה כמו שהוא בכ" רומי וכ" רח"ס וכ" שני של אקספארד ובפסיקתא: (קח) אמר הקב"ה הוספתי חייכם כו' כמו: שהוא בכ" רומי וכ" רח"ס, ובכ" שני של אקספארד בגי' אמר להם חייכם לשלם הבא אני מחשיך לכם ומאיר לכם, שנאמר כי הנה החשך וגו', ומן הסיום בא הירח התחילו מהלכים בחשך ליתא נפסיקתא: (קט) וז"ה חצות לילה אמר דוד כו', זה לא הועתק בכ" שני של אקספארד, ומונא בילקוט חללים רמו תתע"ז בשם התנחומא, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ז ע"א) ד"ל על משפטי לדרך על משפטים שהבאת על אומות העולם ועל לדרך שהבאת ועשית עב יקני ועם זקניתי ס', ומונא במדרש רוח פ"ו אות ה', ד"ל על משפטי לדרך, ובדרך אנב אתקן פה בהערה

שהיתה מהלכת (ק"י) [באיסקופיא סתמא] [באיסקופיסמא], נעמי זו היא שהיתה מהלכת ולובשת (ק"א) מילתין, האסונים עלי תלע וגו' (איכס ד ס), ישוב שתיהן בתוך בית אחד. ותאמר [לד] נעמי [אל רות כלתה] [חמותה] בתי הלא אבקש [לך] מנוח וגו' (רות 6), מיכאן אמר שאין לאשה מנוח בבית אביה כי אם בבית בעלה, ועתה הלא בועז מודעתנו (ס ס ס), מזה מודעתנו סקורבינו הוא, (הלא) [שנאמר] קרוב לנו האיש וגו' (ס ס כ כ). ונשיא של דוד למה היה יוצא וישן לו בנער, (ק"ב) אלא שהיה הדור פרוץ הרבה, והיה יוצא וישן בנער, בשביל לגדור את הפרוצים, אלא ורחצת וסבת (ס ג ג) לא עשתה כן, אלא רות היתה נקיה הרבה, (ק"ג) אמרה מי שהיתה רואה אותי כך, אומר וזנה זו מה עשתה, ותרד הגורן [ותעש ככל אשר צותה חמותה] (ס ס ו), משירדה עשתה כל מה שצותה חמותה: ויאכל בועז וישת וייטב (אל) לבו (ס ס ו), מהו וייטב לבו, (ק"ד) שאכל מתיקות אחר מזונו, (ק"ה) דפי שמיני מתיקה מרגילין הלשון לתורה: (ק"ו) ד"א וייטב לבו. שיגע בתורה שכתוב בה פזר לי תורת פוך (פסלס ק"ט ע). ויבא לשכב בקצה הערימה [ותבא בלש] (מ ס), (ק"ז) בלש בנח: ותגל מרגלותיו ותשכב (ס), ויהי בחצי הלילה וגו' (ס ס ח), (ק"ח) שעמד לעסוק בתורה, ויחרד האיש וילפת. (ס), (ק"ט) בא לצעוק מיד אחזה בו, ואין הלשון הזה אלא לשון תפיסה, שנאמר וילפת שמשון (שפס"ס י כט), מהו ויחרד, סבר שמא רוח הוא או מזיק, (ק"כ) נתן ידו על ראשה וסצאה אשה, (ק"כא) כי השדים אין להם שיער: ויאמר מי את, ותאמר אנכי רות אמתך [וגו'], ויאמר ברוכה את לה' בתי (מ ס י), לא דייה שלא קיללה, אלא שבירכה, היפכת חסד האחרון מן הראשון (ס), כך היה בועז, דורש מה אהבת אשה בחור עני מזק עשיר, (ק"כב) ואני בן שמונים שנה, ובאת אצלי לקדש שם שמים, התחיל לברכה, אמר לה ליני הלילה וגו' [אם ינאלך טוב] (ס ס י), ואם לא חפץ לנאלך וגו' (ס), אמר ר' יהודה הלוי בר' שלום (ק"כג) בא לי יצר הרע, אמר לו אתה פנוי והיא פנויה, מול אותה, מיד השביע ליצר ואמר לו חי ה' (ס), איני נוגע

הערות ותקונים

כ"ד לפסקא שט לפני המלות י"ל בפסחאוס, חסריס המלות "סתנ המ"ב": (ק"ו) באיסקופיא סתמא, תקתי ש"ל באיסקופיסמא, וכ"ה לנכון כ"ל רומי, וכן נראה במדרש רות פ"א אות ו' פסוק ותלכנה שתיכן, ומוצא נילקום רות רמו חר"ל בשם מדרש רות, ו ה' ה' שמעשים נאלי וגעמים, לשעבר היתה מהלכת באיסקופיא (ג') באיסקופסאות' שלה, ועשכזי היא מהלכת יחסה כו', ודברי המדרש טענים מהתחומות שלפניו, וכ"ל רח"ס באיסקופיסמא, והוראת המלה ציוני יהיסיסמאס פגולת נכ. עיין בפסיקתא פסקא ויהי ציוס כלות משם הערה קמ"ה ופסקא בחודש השלישי הערה י"ו: (ק"א) מילתין, פ"י בגדי מלית, עיין ערך ערך מל י"ד (מילה), וכן ברות רבה שט לשעבר היתה מכסה בגדי מילתין, ופי"ס שט ועכשיו היא מכסה בסמרטוטין, פ"י בגדים בלויס וקדושים, וככ"ל רומי בשעת לונשת מילתין ל"ל מילתין, והוא לנכון גם ככ"ל רח"ס: (ק"ב) אלא שיהי הדור פרוץ הרבה, לזה המאמר כוון רש"י בפירושו לרות: (ק"ג) אמרה מי שהיתה רואה אותו כך ס', ככ"ל רומי וכ"ל רח"ס אמרה מי שהוא רואה אותי כאן אומר וזנה היא, מה עשתה ותרד הגורן, וכן יש לתקן לפניו, ולזה המאמר כוון רש"י ו"ל בפירושו לרות, ותרד הגורן היא אמרה לה ורחצת וסבת ושתת שמלתיך עליך ואח"כ וירדת הגורן, והיא לא עשתה כן אלא אמרה אם ארד כשאיני מקושטת הפונע כי והוראה אותי יאמר שאני וזנה, לפיכך ירדה בתחלה הגורן ואח"כ קדשה את עצמה: (ק"ד) שאלה מתיקות אחר מזון, נראה ברות רבה פ"ה אות פ"ו: (ק"ה) דפי שמיני מתיקה מרגילין הלשון לתורה, זה נמשך ככ"ל רומי וכ"ל רח"ס, ובמדרש רות שט שיהי מרגלן לשון לתורה: (ק"ו) ד"א וייטב לבו שייגע בתורה, וכן הוא במדרש רות שט, ולזה כוון רש"י. ככ"ל לרות וייטב לבו עסק בתורה: (ק"ז) מהו בלש בנח, וכן רש"י כתב בלש בנח, וככ"ל רומי מהו בלש בנח, מתחברו אחיות נו ונעשית מ: (ק"ח) שעמד לעסוק בתורה דכתיב תאזן לילה לקום להודות לך (תהלים ק"ט ס"ב) ועיין בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ב ע"ב): (ק"ט) בא לצעוק, לזה המאמר כוון רש"י כפי" רות שט: (ק"כ) נתן ידו על ראשה ומנאה אשה, כן הביא רש"י ברות שט ומוצא מהתחומות: (ק"כא) כי השדים אין להם שיער, ברות רבה שט התחיל ממשמש בשערה אחר רוחות אין להם שיער, והמלות כי השדים אין להם שיער ליתא ככ"ל רומי וכ"ל רח"ס: (ק"כב) ואני בן שמונים שנה, לזה המאמר כוון רש"י ברות רבה פ"א אות ז', בנשיא היה בן שמונים שנה ולא נפקד, ולא ארע מגין לו שהיה בן שמונים: (ק"כג) בא לי יצר הרע, לזה המאמר כוון רש"י כפי" רות שט, ויש מרמזים אחרים ללבו שגגע, שהיה יצר מקשרנו, אלה פנוי והיא פנויה בא עליה, ושגגע שלא יבא עליה אלא ע"י יסואין, ובמדרש רות סוף פ"ו מוצא זה בשם ר' יהודה סתם, וכן כ"ל ר' פכ"א אות י"א מוצא זה בשם ר' יודן, ועיין בספרי בהעלהך פסקא פ"ח: מא

בז. (קבר) אמר ר' הונא אמרה לו בדברים אתה מוציאני, אמר לה חי ה' איני מוציאך בדברים, אמר דוד חייב אני להודות לך על גמלים שעשית עמי זקני ועם זקנתי בלילה, לכן חצות לילה אקום להודות לך: ד"א חצות, מדבר בישראל שהיו במצרים רבוצים על מפותיהם, והקב"ה עשה מהלחמתן, שנאמר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו': [ח] [ידיך בחצי הלילה]. וז"ה מקום דבר עבדו וגו' (ישעיה מד טו). (קבה) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר (קבו) מהו מקום דבר עבדו, אין אנו יודעין שאומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה (ס), אלא מלאך אחד נגלה על יעקב אבינו, א"ל מה שמך, א"ל יעקב, לא יעקב יאמר עוד שמך וגו' (נדרשית לז כח). ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה ס), נגלה הקב"ה על יעקב לקיים נזירתו של אותו מלאכיו ויאמר לו אלהים שמך יעקב (פירשית לז), ירושלים שכל הנביאים מתנבאים עליה על אחת כמה וכמה: (קבו) ד"א מקום דבר עבדו, זה משה, שנאמר בו לא כן עבדי משה (נמדבר יז), ועצת מלאכיו ישלים זה משה, שנאמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (ס כז), אמר הקב"ה למשה, לך אמור לישראל ועברתי בארץ מצרים, הלך משה ואמר לישראל כחצות הלילה, אמר הקב"ה והלא כבר הבטחתי את משה ואמרתי לא כן עבדי משה, אני לא אמרתי כן ויהא עבדי משה נראה כמכובד, אלא מה משה אמר כחצות הלילה, אף אני אעשה בחצי הלילה, לקיים נזירתו של משה, הוי מקום דבר עבדו, לפיכך ויהי בחצי הלילה, (קבה) מלמד שנחלק הלילה מאליו, וחלק כחוש השערה: ויהי בחצי הלילה, (*קבה) ר' אלעזר בן פדת אמר כל מקום שנאמר וה' הוא (קבט) וסנקלימין שלו, ישב עליהם הקב"ה בדין וגזרו בית דין של מעלה שיענפו בכורי מצרים, לכן ויהי בחצי הלילה וגו': אמר ריש לקיש מלמד שהיה לפני המכה מכה אחרת, כיצד כל שעה שהיה הקב"ה מבקש להביא מכה על המצרים משלח משה ואומר לו לך אמור לך שאני מביא עליהן מכה פלונית, ובשעה שבאת מכת בכורות, אמר לון משה כחצות הלילה: [יה] ומת כל בכור (שמות יב ט). (קל) נתבנסו כל הבכורות אצל אבותיהן אמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשין שנחיה, אלא בואו וגוציא את (העברים) [העברים] הללו מבינינו, ואם לאו הרי אנו מתים, השיבו אותם ואמרו להם אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מכאן, מה עשו נתבנסו כל הבכורות והלכו להם אצל פרעה והיו מצווחין אל פרעה ואומרים לו בבקשה ממך הוצא העם הזה שבשבלים הרעה תבא (עליהם ועליו) [עלינו ועליך]. אמר להם לעבדי צאו וקפחור שוקיהם של אלו, מה עשו הבכורות, מיד יצאו ונמל כל אחד ואחד מהם חרבו והרגו אביו, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קל י), למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא למכה מצרים בבכוריהם, משנהרגו אבותיהם נגלה [עליהן] הקב"ה והרגן, שנאמר

(קבר) אמר רב הונא אמרה לו בדברים כו', לזה המאמר טון רש"י צ"ח רות ח' ה' אמרה לה [ל' ט] בדברים אתה מוציאני, קפן ונפס לה שאינה מוציאה בדברים: (קבה) ר' ברכיה בשם ר' לוי, מובא בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ז ע"ב), וכן מובא בד"ר פ"ח ופ"ב, ועיין בפסיקתא שם הערה ח': (קב) מהו מקום, עיין בפסיקתא שם: (קבו) ד"ל מקום זה משה, נשנה בפסיקתא שם ומובא בילקוט נח רמז קפ"ו בשם הפסיקתא ומובא בילקוט ישעיה רמז שצ"ב בשם התנחומא, ובהערה י"ג בפסיקתא כתבתי מה שרשם בילקוט ישעיה נלדו תנחומא פ"ס הוא כי אינו תנחומא, זה כתבתי כבר, אבל כעת כאשר נגלה לפנינו התנחומא כ"ו ובכל פעם כשהילקוט מביא בשם התנחומא טון רק אל התנחומא כ"ו, לכן גם המאמר הזה הביא לנכון בשם התנחומא: (קבר) מלמד שנחלק הלילה מאליו, עיין פסיקתא שם (דף ס"ז ע"ב) ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן אמרו הלילה נתחלק מאליו ועיין שם בהערה ל': (*קבה) ר"ל בן פדת, מובא לעיל וארח אות כ': (קבט) וסנקלימין, עיין לעיל וארח הערה קפ"ו: (קל) נתבנסו כל הבכורות אצל אבותיהן, נשנה בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ה ע"א) ושם הוא נלשון ארמית, ומובא בילקוט נח רמז קפ"ו בשם הפסיקתא, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ד ד"ה למכה מצרים בשם התנחומא, והוא המאמר שלפנינו, ובפסיקתא שם בהערה ל"ה תשכתי מה שרשם שם נלדו תנחומא פסות הוא והוא מהפסיקתא, אולם מאשר נגלה לפנינו התנחומא כ"ו, ונראה כי הילקוט הביא בתהלים שם כל המאמר מהתנחומא, ושם בהערה ל"ב העתקתי דברי הילקוט, ויש להעיר כי המאמר ששם רבוא הרגו הבכורות וכן המאמר מר' אבין הלוי מהפסיקתא, ובהערה נ"ו העירוני כי המאמר הזה מובא בארצות מ"ס לרבינו אהרן הכהן מלניל ס' ליל פסח אות ל"ה, וממנו העתיק הכלבו פ"א, וכן מובא בסידור נה"ס נאצדע של פסח בשם הפסיקתא, ומובא ג"כ במדן ב"ה ה' פסח סימן ח"ל, ועיין בחומ' שנת פ"ו ע"ב

וְהָיָה הַכֹּהֵן כָּל בָּכּוּר , אִם בְּכוֹרוֹת הַמִּצְרִים הָמָּא (קֵלָא) הַשְּׁבוּיִים מִן הַחֵמָא , אֵלָא שְׁהוּ (אוּמְרִין וּשְׁמַחִין) [שְׁמַחִין וְאוּמְרִין] נִהָא בְּשַׁעְבּוּדִים וְאֵל יִצְחָא יִשְׂרָאֵל מִכָּאן , לְפִיכָךְ הִרְגָן עַד בָּכּוּר הַשְּׁבִי (חֲסוּס י' כט) , וְכֵן שָׁכַן בָּכּוּר הַשְּׁפָחָה שְׁהוּ מִשְׁעַבְדִּין בָּהֶם . (קֵלָב) וְלִמָּה בָּכּוּר בַּהֲמָה , שְׁהוּ הַמִּצְרִים מִשְׁתַּחֲוִים לַמַּלְאִים , שְׁלֹא יֵאמְרוּ קִשָּׁה יִרְאִיתִינוּ שְׁלֹא שְׁלֹשׁ כֹּה אֶת הַפּוֹדֵעַנָּת [לִכְךָ וְכֵן בָּכּוּר בַּהֲמָה] :

[יִשְׁרָאֵל וְיִצְחָק] פָּרַעַה לִילָה (שמות יג ב). מָהוּ לִילָה, שְׁהִיָּה חֲשׁוֹךְ (בְּלִילָה) [כְּלִילָה]: הוּא וּכְלָ עֲבָדָיו (עבדיו). הוּא חֲשׁוֹךְ הָיוּ חֲשׁוֹכִין: וְתִהְיֶה צַעֲקָה גְדוֹלָה וְגו' (עב), כִּי־צָדַק מִצָּרִי נוֹשָׂא חֶמֶשׁ נָשִׁים, וְהָיוּ לוֹ חֶמֶשׁ בְּכוֹרוֹת מִהֶן וְכֵן אִשָּׁה שְׁהִיָּתָה נְשׂוּאָה לְחֶמֶשׁ אֲנָשִׁים, וְהָיוּ לָהּ מִהֶן חֶמֶשׁ בְּכוֹרוֹת (מִהֶן), וְהָיוּ כֻּלָּם מֵתִים, לְקִיּוּם מִה שֶׁנֶּאֱמָר וּמֵת כָּל בְּכוֹר. (קֶלֶד) וְבֵיתָ שְׁלֹא הָיָה בּוֹ בְּכוֹר הִיָּתָה צִוּוּחָהּ גְּדוֹלָה (מִן הַבֵּית) [כְּבִבִּית] שְׁהִיָּה בּוֹ בְּכוֹר, שְׁהִיָּה בְּעַל הַבֵּית בְּכוֹר, שֶׁנֶּאֱמָר (גַּם) [אֶפֶר] אֲנִי בְּכוֹר אֶתְנָהוּ (סְפָרַס פֶּס כח), שֶׁנֶּאֱמָר וְתִהְיֶה צַעֲקָה גְדוֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בֵּית אִשָּׁר אֵין שֵׁם מֵת (שְׁמוֹת עב): וְיִקְרָא לְמִשְׁחָה וּלְאֶחָרָן (עב עב ב). (קֶלֶד) הִיָּה הוֹלֵךְ וְקוֹרָא בְּלִילָה בְּכָל שׁוֹק וְשׁוֹק. וְאוֹמֵר הֵיכֵן הוּא מֹשֶׁה וְהֵיכֵן הוּא דָר, וְהָיוּ בְּנֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל מִשְׁחָקִין בּוֹ, וְאוֹמְרִים לוֹ פָּרַעַה לְהִיכֵן אֵתָה הוֹלֵךְ, וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם לְמִשְׁחָה אֲנִי מִכָּשָׁ, וְהֵם אוֹמְרִים לוֹ כֵּאֵן תּוֹאֵ דָר וּמִשְׁחָקִים בּוֹ עַד שֶׁעֲמַד וְהוּא אוֹמֵר לָהֶם לְמִשְׁחָה אֲנִי מִכָּשָׁ, וְהֵם אוֹמְרִים לוֹ כֵּאֵן תּוֹאֵ דָר וּמִשְׁחָקִים בּוֹ עַד שֶׁעֲמַד עֲלָיו, (אֵל פָּרַעַה) קוֹמָה צָאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי (עב), אֲמַר לוֹ מֹשֶׁה וְכִי גִבִּים אָנּוּ, הַקְבִּי"ה אֲמַר לוֹ אֵתְצֹאוּ אִישׁ מִפֶּתַח בֵּיתוֹ עַד בָּקָר (עב עב כ), אֵל פָּרַעַה בִּבְקֶשֶׁה כִּמְךָ קוֹמָה צָאוּ, אֵל מֹשֶׁה לֵּמָּה אֵתָה מִטְרִיחַ הָרִבָּה, אֵל שְׁאֲנִי בְּכוֹר וּמִתִּירָא אֲנִי שְׁמָא אֲמוֹת, אֵל מֹשֶׁה אֵל תִּתִּירָא מִן הַדְּבַר, לְגְדוֹלָה מִזּוֹ אֵתָה מִתּוֹקֵן, וְלֹא תֵאֱמָר שְׁפָרַעַה בְּלִבָּד הִיָּתָה דוֹחֵק אֵלָּא כָּל הַמִּצְרַיִם הָיוּ דוֹחֲקִין, שֶׁנֶּאֱמָר וּתְחַזֵּק מִצְרַיִם וְגו' (עב עב ג), אֲמַר לָהֶם

הערות ותקונים

ד"ה ואותו יום (ובבסיקתא בהערה שם בפסוק דף פ"ד), ועתה ראינו כי מוצא ג"כ בשם הפסיקתא בשבילי
הלקט כתב יד ערוגה השביעית הלכה ר"ח: (קלא) השבטים מה חסאו אלם שהיו אומרינן ושמוחין, תקנה:
שמוחין ואומרינן כמו שהוא לנכון בכו"ר רומי, וכן בכו"ר רח"ט שהיו שמוחים והיו אומרים, וראיתי בכו"ר עה"ה
(שמות יא ה) למה לקר השבטים כדי שלא יאמרו יראתם חצבעה עלנכם והביאו הפורענות על מזרים, וכן כתב
(שם יב כב), ובאשר תראה בתנחומא, נדרש זה על ולמה כבוד בהמה, ודברי רש"י טעמים מן המכילתא הם
שביצול המכילתא על כבוד השביו הם שבטים מה חסאו אלם שלא יהו השבטין אומרים יראתנו הביאה עלינו
את הפורענות קשה יראתן שעמדה על עמם, קשה יראתנו שלא שלטה בנו את הפורענות, לנמך שכל גזירות
שהיה פרעה נזר על ישראל היו השבטין שמוחין בהן כי. ואחר זה מוצא עוד שם במכילתא וכל כבוד בהמה
ובי בהמה מה חסאת אלם שלא יאמרו ההגרים יראתנו הביאה עלינו הפורענות קשה יראתנו שהביא עלינו את
הפורענות קשה יראתנו שעמדה לעמם קשה יראתנו שלא שלטה בהם פורענות ע"כ. וכל מעין יראה כי מה
שהביא על שבטים הביא אל"כ עוד הפעם על בהמה, לכן אין ספק אלם שהמחבר של כל השבטין אומרים
במדרש מנחמא שלאחריו, ואחר חזק אל"כ שבטין אומרים במקום מזרים אומרים, וכל המאמר מיותר פה
רק עיקר מקומו הוא להלן אלם בהמה כמו שמכורם בתנחומא שהיו משתחיים לגללים, ואלם שבטים היה כתוב
לכד לנמך שכל גזירות שהיה פרעה נזר על ישראל היו השבטין שמוחים בהם, ועיין גם בפסיקתא פסקא ובי
בתי הילול (דף פ"ה ע"ב) שם מוצא ההרשע רק על וכל כבוד בהמה אלם חסא בהמה על חסא חסא, אלם
המזרים היו משתחיים לעמלם, וכדי שלא יאמרו יראתנו הביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שעמדה
על עמם, קשה יראתנו שלא שלטה הפורענות בה, לפיכך לקח. ועוד תראה עוד לדברי בתנחומא בהרשע
פרשת בא חות ו' אשר השביו כל על המכילתא, וכן הראה גם' והסביר בפרשת בא (דף ה' ע"א) ע"כ
שדבריו טעמים מן המכילתא, ומוצא שם ג"כ ראינו מהכתוב כמו שהוא במכילתא לדכ"ב שמה לא"ד. והמאמר
שלא היה השבטין אומרינן ליתא שם, כי מיותר הוא כמו שהשערינו, ולא היה כלל לפני מסדר התנחומא ההרשע
ולא לפני בעל ס' והסביר במכילתא: (קלב) ומה כבוד בהמה שהיו המזרים משתחיים לעמלם, כ"ה גם
בכו"ר רח"ט, ובכו"ר רומי גירסא למה כבוד בהמה [שבי עובדין להם, ד"ל אל כבוד בהמה] שהיו הגרים
המשתחיים לעמלם, ולפי' השמים המעתיק מן שהיו עד שהיו: (קלג) ויתא שלא היה כבוד, בכו"ר רומי ה'ג'
ובית שלא היה כבוד בחרבו היה עזה גדולה מן גדול הבית שהיה בו מת שנאמר וזהו נעקש גדולה, והמלת
שנאמר אף אני כבוד אתה ליתא שם, ובכו"ר רח"ט ה'ג' וצומן שלא היה כבוד בחורו היה הגדול מן הבית מת
שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת: (קלד) היה אלק וקורא בלילה, מוצא בליקום בא רמו ר"ח ד"ה ויקרא
למשה ולאמר לילה בשם התנחומא, ועיין גם' והסביר (ה' ע"א) מגיד שפרעה מחזיר ושואל ממה וזהו
היך הן, והמקורות משחקין בהן, ובמנחם אמר קטן לאו, והסביר ידידי הרה"ג מוהר"ג שרלא פרימלן שם.
במכילתא

הקב"ה חייכם אין כולכם מתים כאן אלא בים, למה לא כרתו כולם בביכת בכורות אלא בים, (קלה) אמר ר' שמואל בר נחמן בערמה באו מצרים על ישראל, אמרו אם משעבדים אנו אותם באש, יכול אלהיהן להביא עלינו אש מלמעלה, כשם שהביא על הסדומים, אלא נשבע שאיני מביא עוד מבול לעולם, (חייכם) בואו ונשעבדכם במים, אמר להן הקב"ה אני נשבעתי שאיני מביא עוד מבול לעולם, (קלו) חייכם אותן אנשים הלכו למבול, שנאמר יגירוהו על ידי חרב (פסלים סג יג), אותן האנשים נגורין וחולכין מעצמן לים, מנת שועלים יהיו (ס), אמר שלמה אחוזו לנו שועלים וגו' (ס"ה טו). (קלו) אמר ר' שמואל (שעל הים הביטו) [שעל ים כתיב]: (קלה) פרע מהם הקב"ה במצרים, ואח"כ פרע מהם על הים, במצרים מה כתיב, ויהי כחצי הלילה, כיון שהכה השר שלהן ואחר כך הכה אותן, וכן הוא אומר ובכל אלהי מצרים וגו' (שמות יג יג), של אבן היה נימק, של כסף ושל זהב היה ניתוך, כיון שפרע מאלהיהם ואחר כך פרע מהם, סוס ורובבו רמה בים, זה השר, ואח"כ מרכבות פרעה חילו, אף במלכות חמי הרשעה הווי משהקב"ה פורע משר שלהם ואחר כך פורע מהם, כשם שעשה למלכות בבל, משרפרע משרם ואחר כך פרע מנבוכדנצר, שנאמר ופקדתי על כל בבבל (ירמיה נא מד). ואף כך הוא עושה לאדם, שנאמר מדוע נסחף אבירך (ס"ט טו), זה השר שלהם, (קלם) שמלקה אבירך אותו בצרעת, (קם) ואין נסחף אלא צרעת, שנאמר שאת או ספחת וגו' (ויקרא יג), ואחר כך הוא פורע ממנה, שנאמר כי ה' הדפו (ירמיה סג), וכן הוא אומר יפקד ה' על צבא המרום במרום (ישעיה נד כ), ואחר כך ועל מלכי האדמה (באדמה) [על האדמה] (ס), אבל ישראל כשם שאלהיהם חי וקים לעולם ולעולמי עולמים, כך הם חיים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י), ובישראל כתיב ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כולכם היום (דברים ד):

חסלת פרשת בא

פרשת בשלה

[א] ויהי בשלה פרעה וגו' (שמות יג י). (א) וז"ה חכם לבב ואמין בח מי הקשה אלין

הערות ותקונים

במחלוא (בא פי"ג) מגיד שהיה פרעה מחזר ושואל בכל ארץ מצרים היכן משה שריו היכן אהרן שריו, אצל מה שהביא בעל והוציאו ומוציאות משחקין בן ליתא שם וכן בתנאומא שלטו אמנם צילקוס רמז ר"ה מוצא בשם התנאומא עכ"ל, ים להעיר כי צילקוס הביא בן בשם התנאומא כ"ל שלטו. והיו גימטריה של ישראל, ובעל ס' והוציאו ומוציאות: (קלה) אמר ר' שמואל בר נחמן, מוצא צילקוס תהלים רמז תשפ"ו בשם התנאומא: (קלו) חייכם אותן אנשים הולכין למבול, כ"ל גם צילקוס בא שם בשם התנאומא, וכ"ל רומי חסר, וכ"ל חייכם אותן אנשים [הולכין למבול שנאמר יגירוהו על ידי חרב, אותן אנשים] נגורין וחולכין מעצמן לים שגא' נגת שועלים יהיו, והשמים המעתיק מן האשים עד האשים, וגאמר לנכון כ"ל רח"ס, ונוסף כ"ל רומי כ"ל, מה שמואל מביא לאחר כך-המזכירם יהיו לאחור" אמר שלמה אחוזו לנו שועלים: (קלו) אמר ר' שמואל שעל הים הביטו, וכ"ל כ"ל רח"ס והלשון משונה, וגאמר לנכון כ"ל רומי אמר ר' שמואל שעליה כתיב, והמעתיק נקד המלא ש"ל"ם, וכן צילקוס תהלים רמז תשפ"ו בשם התנאומא אמר ר' שמואל בר נחמני שעלים, ובעל צילקוס הביא אחר זה וכן אמר שלמה בתנאומא אחוזו לנו שועלים, והוא מוקדם לפניו בתנאומא. וכל המאמר נמצא בסגנון אחר ובהרכבה דברים נמדרש חזית פ"ב בפסוק אחוזו לנו שועלים אמר ר' אלעזר ברבי שמעון ערומים ה' האנשים לפיך הוא מושלן בשועלים, מה שועל זה מביא לאחוריו כך היו המזכירם מביטין לאחוריהם כו', חייכם שכל אחד ואחד לא גוררו למבול שנאמר יגירוהו על ידי חרב מנת שועלים יהיו יגירוהו על ידי חרב אלו הרשעים שגוררן להרוג זה, מנת שועלים יהיו אמר הקב"ה המכה הואת תהיה מחוקקת לשועלים, אמר ר' ברביה שועלים קדמא מלא הניינא חסר שעלים כתיב אחת הם השועלים שירדו לשעול של ים, ע"כ. ונס רש"י צ"ל ולמה קרא אחת שועלים מה השועל הוא מביא לפניה לאחוריו אף מזכירם מביטין לאחוריהם שנאמר אמרם מפני בני ישראל, שעלים קמונים כתיב הכר וי' על שם שהיה נפרע מהם בנים שנמדדו בשעול של מקום, והמאמר הוא נמצא בקלף סימנים נמדרש ש"ר פכ"ב אות א' ע"ש: (קלה) פרע מהם הקב"ה במצרים, מוצא צילקוס ירמיה רמז ס"ל בשם התנאומא, ומיין הלשון קלה: (קלם) שמלקה יבירך אותו בצרעת, כ"ל רומי וכ"ל רח"ס, זה השר שלה ש"ל"ה אחוזו בצרעת: (קם) ואין נסחף אלא צרעת, שנאמר או ספחת, דורש נסחף כמו נסחף:

(א) וז"ה חכם לבב, מוצא צילקוס רש"י שלמה רמז רכ"ה בשם התנאומא, וכן מוצא צילקוס רמז